

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2021 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2021

2

Vilnius 2021

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2021

2

Vilnius 2021

Žurnalo leidybą finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-19-10

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Balstogės universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifswaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Sergej POLECHOV / Сергей В. ПОЛЕХОВ / Sergey POLEKHOV
Rusijos nacionalinės ekonomikos ir valstybinės tarnybos akademija,
Rusija / The Russian Presidential Academy of National Economy
and Public Administration (RANEP), Russia

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakingoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Iliinojaus universitetas Karbondeilyje, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazė:
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing. Lituanistika

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai).
Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje:
<https://www.istorija.lt/leidiniai/mokslo-zurnalai-ir-testiniai-leidiniai/lietuvos-istorijos-metrastis/672>

ISSN 0202-3342
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2021
© Straipsnių autoriai, 2021

AUKSUOLĖ ČEPAITIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

LIETUVIŲ DIENRAŠTIS „VILNIAUS ŽINIOS“ (1904–1909): TAUTINĖ POZITYVISTINĖ PROGRAMA

ANOTACIJA. Straipsnyje nagrinėjami pirmojo legalaus Lietuvoje leisto lietuvių dienraščio „Vilniaus žinios“ (1904–1909) programos ir turinio klausimai, tautinės pozityvistinės apraiškos ir lietuviybės aktualijos. Įvertinamos „Vilniaus žinių“ leidėjo Petro Vileišio politinės ir socialinės pažiūros, po 1863–1864 m. sukilimo Lenkijoje ir Lietuvoje plitusi pozityvizmo ir „organinio darbo“ rezistencinė programinė nuostata. Straipsnyje empirinė medžiaga nagrinėjama etnologiniu požiūriu.

RAKTINIAI ŽODŽIAI: „Vilniaus žinios“, pozityvistinė „organinio darbo“ koncepcija, P. Vileišis, Lietuva

ANNOTATION. The article aims to analyse the programme and content of *Vilniaus žinios*, the first legal Lithuanian daily newspaper (1904–1909), manifestations of national positivism, and relevant national issues. It also offers an evaluation of the political and social views of Petras Vileišis, the publisher of *Vilniaus žinios*, and the aspects of resistance in the program of positivism and ‘organic work’, which circulated in Poland and Lithuania after the January Uprising (1863–1864). Empirical material is analysed from an ethnological point of view.

KEYWORDS: *Vilniaus žinios*, the positivist concept of ‘organic work’, P. Vileišis, Lithuania.

Įvadas

Pirmojo legalaus lietuvių dienraščio „Vilniaus žinios“ išleidimas Vilniuje 1904 m. gruodžio 10 d. buvo didelis įvykis. Redakcijos vedamajame rašyta:

Ši diena Lietuvos gyvenime, mūsų nuomone, yra tokia įžymi, tokia nepaprasta, tokia šventa, teip daug ji sukelia visokių klausimų, jogei nežinai žmogus, nè nuo ko toji šventė pradėti. Viena tæra aišku: *Šiandien mes pradedame leisti iš Vilniaus Lietuvos dienraštį*¹.

Šio dienraščio leidyba yra didesnis įvykis nei vien tik jo išleidimas. Tai ir spaudos lietuvių kalba ir lotyniškais rašmenimis atgavimo, lietuviškosios visuomenės telkimosi bei to meto visuomenėje vyravusių idėjų, pakraipų, įtakų ir įtampų istorijos įvykis.

Amžininkai ir tyrėjai yra aprašę, kaip po spaudos atgavimo 1904 m. gegužės 7 d. rūpintasi leisti lietuvių dienraštį Vilniuje, kaip gavus leidimą rengtasi leidybai organizaciniu, programiniu ir techniniu požiūriais². Tuo metu ÷më ryškėti ir dienraščio vizija, turinys. Tačiau pabrëžiama, kad sunkiausiai sekësi sutarti dël politinës pakraipos ir kalbos dalykų. Dienraštis neturëjo aiškios politinës programinës krypties, buvo atviras plačiam įvairių tuo metu lietuvių visuomenėje besiformavusių pakraipų spektrui. Tuo iš dalies aiškinamos ir vëlesnës laikraščio patirtos nesëkmës³.

Vis dëlto abejotina, kad iš tiesų dienraštis neturëjo politinës programinës krypties.

Šiame straipsnyje⁴ dar kartą sugrįžtama prie „Vilniaus žinių“ istorijos, nagrinėjami dienraščio programos ir turinio klausimai, atsižvelgiant į jo kryptį formavusio dienraščio leidëjo Petro Vileišio politines ir socialines pažiūras bei veikimą tautinëje plotmëje, anų laikų politinës minties ir idėjų kontekstą ir „Vilniaus žinių“ dienraštyje publikuotas *lietuvybei* reikšmingas aktualijas. Dienraščio medžiaga ir aplinkybës straipsnyje nagrinėjami etnologiniu požiūriu – remiantis antropologine žmogiškųjų reiškinių klasifikavimo, analizës ir konceptualizavimo prieiga. Susitelkiama į „Vilniaus žinių“ publikacijas – tai,

¹ Redakcija, Mūsų šventë, mūsų rupestis, *Vilniaus žinios*, 1904 gruodžio 10 d., nr. 1.

² „Vilniaus žinių“ pradžiã aprašo daugelis redakcijoje dirbusių: J. Jablonskis, Dël pirmųjų pirmojo mūsų dienraščio žingsnių, *Krivulë*, 1924, nr. 4, p. 6–7; P. Klimaitis, „Vilniaus žinių“ pirmieji žingsniai, *Židinys*, 1930, nr. 1 (16), p. 48–55; P. Klimaitis, J. Pronskauskas, *Lietuvių spauda namie ir svetur*, Kaunas, 1933, p. 18–27; taip pat M. Biržiška, *Atbundanti tauta – darbai, žygiai ir veikëjai. Lietuvių tautos kelias į naująjį gyvenimą*, t. 2, Los Angeles, 1953, p. 99–107; tarp tyrëjù, pvz., A. Lapinskienë, Vilniaus žinios – pirmasis lietuvių dienraštis, *Vilniaus kultūrinis gyvenimas ir Petras Vileišis*, sud. A. Lapinskienë, Vilnius, 2001; J. Aniča, *Petras Vileišis, 1851–1926*, Vilnius, 2001, p. 351–406 ir kt.

³ Šiã nuomonę palaiko buvę dienraščio bendradarbiai, amžininkai ir tyrëjai, žr., pvz.: K. Puida, Mano „Vilniaus žinių“ dienos, *Krivulë*, 1924, nr. 4, p. 9; M. Biržiška, min. veik., p. 101–104; A. Lapinskienë, Vilniaus žinios – pirmasis lietuvių dienraštis, p. 25–26; Ž. Norkunas, P. Vileišis, Amžininkams ir mums, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 1: *Tautinës savimonës žadintojai: nuo asmens iki partijos*, red. E. Aleksandravičius ir kt., Vilnius, 1990, p. 71–72.

⁴ Nuoširdžiai dëkoju už vertingas anoniminių recenzentų pastabas ir patarimus.

ką dienraštis pateikė to meto skaitytojui ir kur atsiskleidžia dienraščio pakraipa, netiriant platesnių sąsajų su to meto lietuvių visuomenėje vykusiais socialiniais procesais – norint tai nagrinėti reikėtų kitokių šaltinių ir metodologinių priedų. Aiškinamasi „Vilniaus žinių“ dienraščio viešuose diskursuose bei su jais susijusiuose amžininkų požiūriuose glūdintys XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės kultūriniai parametrai, kalba išreiškiamos idėjos ir vertybės.

Sąvokos *politika*, *politinės* pažiūros, *politinis* veikimas straipsnyje vartojamos ne politikos mokslų prasme, kaip veikla, kurioje sprendimai kyla iš žmonių bendrijos ir yra joje diegiami⁵, bet etnologine ir antropologine prasme, įvertinant šios veiklos socialinius ir kultūrinius pavidalus. Kita svarbi šio darbo sąvoka yra *organinis darbas*. Lietuvių tyrėjų darbuose ji rašoma skirtingai. Ekonomistas Petras Šalčius vartoja sąvoką *organizuotas darbas*⁶, literatūros tyrėjas Giedrius Židonis – *organiškas darbas*, ir čia pat kalba apie organiškąją vystymosi programą⁷. Šiame straipsnyje sąvoka *organinis darbas* vartojama analogiškai kitai Herberto Spencerio sąvokai *organinė visuomenė*⁸, taip pat Émile Durkheimio sąvokai *organinis solidarumas*⁹. Kategorija *organinis* čia išreiškia visuomenės, kaip biologinio organizmo, sampratą ir ją išplėtojusią XIX a. socialinę teoriją. Pozityvizmą Lietuvoje tyrinėjęs Andrzejus Romanowskis vartoja *lietuviško organinio darbo* (*litewska praca organiczna*) sąvoką, kuri apibūdina XIX a. antroje pusėje ir XX a. pradžioje iš Lenkijos Lietuvoje plitusią socialinio aktyvumo formą, ir išskiria dvi jos kryptis: inteligentiškąją ir dvarinikiškąją¹⁰. Kategorija *lietuviška* čia nurodo istorinę Lietuvą arba Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę iki padalijimo¹¹. Tačiau A. Romanowskis nagrinėja lenkiškai kalbančios lenkų inteligentijos ir dvarininkijos socialinę gyvenimą, neliesdamas lietuviškai kalbančios lietuvių inteligentijos veiklos ir tautinio atgimimo. *Organinio darbo* sąvoką ir teoriją, taip pat *Varšuvos pozityvizmą* mini ir kitas autorius – Jonas Vitartas (*Jan Witort*) savo „Autobiografijoje“, pasakodamas, kaip jis, gimnazistas, 1870 m. Lietuvoje susipažino su šia socialine idėja Demokratinės draugijos aplinkoje¹².

⁵ *The Blackwell Encyclopaedia of Political Science*, ed. V. Bogdanor, Oxford, 1992, p. 482.

⁶ P. Šalčius, *Raštai. Lietuvos prekybos istorija*, Vilnius, 1998, p. 180.

⁷ G. Židonis, *Pozityvizmas ir lietuvių proza XIX amžiaus antroji pusė. Daktaro disertacija*, Kaunas, 2009, p. 23.

⁸ *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. XVII, Vilnius, 2010, p. 80–81.

⁹ A. Giddens, *Durkheimas*, Vilnius, 2001, p. 10, 18–26.

¹⁰ A. Romanowski, *Pozytywizm na Litwie: Polskie życie kulturalne na ziemiach litewsko-białorusko-inflanckich w latach 1864–1904*, Kraków, 2003, s. 265–282.

¹¹ Ten pat, p. 17.

¹² J. Vitartas, *Rinkiniai raštai*, t. 1, Vilnius, 2017, p. 64–66.

Šio tyrimo pagrindinis šaltinis yra „Vilniaus žinių“, leistų nuo 1904 m. gruodžio 10 d. iki 1909 m. kovo 4 (17) d.¹³, straipsniai ir žinutės, tarp jų ir rubrikos „Iš Lietuvos“, „Mūsų korespondencijos“, „Iš draugijų gyvenimo“, „Mūsų mokyklos“, „Mūsų scena“, kuriose svarstomos to meto lietuvių visuomenei aktualios idėjos, aprašomi įvykiai ir „visuomeniškas lietuvių bruzdėjimas“¹⁴. Kitą šaltinių grupę sudaro XX a. pirmosios pusės spaudoje publikuoti prisiminimai; juose galima rasti „Vilniaus žinių“ ir P. Vileišio pažiūrų bei veikimo vertinimus. Reikšmingi yra ir P. Vileišio autobiografiniai tekstai jo „Rinktinių raštų“ leidinyje¹⁵. Šiai grupei priskirtini ir, atrodo, tyrėjų neįvertinti, bet svarbūs Šiaulių „Aušros“ muziejuje esantys trys „Vilniaus žinių“ redaktoriaus K. Puidos laišakai, rašyti 1906 m. sausio mėnesį Matui Untuliui, kuriuose kvietė jį bendradarbiauti ir apibūdino dienraščio politines nuostatas¹⁶. Visi šie šaltiniai atskleidžia idėjas, požiūrius, intencijas, vertybes; jų analizė – tai siekis ir bandymas apčiuopti kalba išreiškiamas prasmines struktūras ir įžvelgti interpretuojamo dalyko socialines ir kultūrines esmes¹⁷.

Teorinį kontekstą *lietuviybės* aktualijoms nagrinėti konstruoja tautiškumo ir nacionalizmo¹⁸ koncepcija ir nacionalizmo kaip socialinės inovacijos aspektas. Nacionalizmo teoretikas, antropologas Ernestas Gellneris knygoje „Tautos ir nacionalizmas“, žvelgdamas į nacionalizmą, kaip į politinio teisėtumo formą, yra pasakęs, kad nacionalizmas *nėra* senos, slaptos, snaudžiančios jėgos pažadinimas, nors jis taip save vaizduoja, iš tikrųjų nacionalizmas yra naujos visuomeninės organizacijos formos padarinys¹⁹. Tautinio ir nacionalinio principo ir juo grįstos socialinės organizacijos novatoriškumą pabrėžia ir nacionalizmo istorikas Ericas Hobsbawmas knygoje „Tautos ir nacionalizmas nuo 1780-ųjų: programa, mitas, realybė“²⁰. Pirmąjį šios knygos skyrių pavadinęs „Tauta kaip

¹³ *Vilniaus žinios* (toliau – *VŽ*), 1904 m. gruodžio 10, nr. 1 – 1909 m. kovo 7 (20), nr. 1175 – Vilniaus žinios: pirmasis lietuvių dienraštis / redaktorius išleidėjas Petras Vileišis. – M. 1, 1904, gruod. 10 (nr. 1) – M. 5, 1909, vas. [i. e. kovo] 4 (nr. 44 (1175)). – Vilnius: išleidėjas Petras Vileišis, 1904–1909 ([Vilnius]: „Vilniaus žinių“ spaustuvė) (*Lietuvos bibliografija. Serija B. Periodiniai leidiniai lietuvių kalba 1823–1940*, d. 1: *Poligrafiniu būdu spausdinti leidiniai*, kn. 2, Vilnius, 2018, p. 520).

¹⁴ „Vilniaus žinių“ redaktoriaus K. Puidos laiškas M. Untuliui, rašytas 1906 m. sausio 20 d., Šiaulių „Aušros“ muziejaus rinkiniai. Žymių žmonių memorialistika. Chronologija – XX a. I pusė (laiškai, dokumentai, rankraščiai), prieiga per internetą: <http://www.epaveldas.lt> [žr. 2021 01 29].

¹⁵ P. Vileišis, *Rinktiniai raštai*, Vilnius, 2004.

¹⁶ Skaitmeniniai objektai: „Vilniaus žinių“ redaktoriaus K. Puidos laišakai M. Untuliui, rašyti 1906 m. sausio 20, 21, 25 d., Šiaulių „Aušros“ muziejaus rinkiniai. Žymių žmonių memorialistika. Chronologija – XX a. I pusė (laiškai, dokumentai, rankraščiai), prieiga per internetą: <http://www.epaveldas.lt> [žr. 2021 01 29].

¹⁷ Plg. C. Geertz, *Kultūrų interpretavimas*, sud. A. Sverdiolas, Vilnius, 2005, p. 18–21.

¹⁸ Tautiškumas ir nacionalizmas čia suprantami sinonimiškai.

¹⁹ E. Gellner, *Tautos ir nacionalizmas*, Vilnius, 1996, p. 14, 83.

²⁰ E. J. Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*, Cambridge, 1990.

naujovė: nuo revoliucijos iki liberalizmo²¹, jis teigia, kad pagrindinis šiuolaikinės arba modernios tautos ir viso to, kas yra su ja susiję, bruožas yra jos naujumas ir modernumas, suprantamas ir kaip pažanga²². E. Hobsbawmas tvirtina, kad revoliuciniu požiūriu *tautos* esmė nėra etniškumas, kalba ir panašūs dalykai, nors jie ir išreiškia kolektyvinę priklausomybę. Tauta yra žmonių grupė, kuri reprezentuoja bendrą interesą kaip priešpriešą individualiems interesams, bendrą gėrį kaip priešpriešą privilegijoms²³. *Tauta*, jis teigia, yra piliečių institucija, kurių kolektyvinis suverenitetas sukuria valstybę kaip jų politinę išraišką²⁴. Idėja, kad tauta yra socialinė ir kultūrinė naujovė, nauja socialinės organizacijos forma, šiame straipsnyje yra instrumentinė prieiga pažinti empirinėje medžiagoje atsiskleidžiančių faktų esmes.

Lietuvių istoriografijoje dienraščiui „Vilniaus žinios“ skirta nedaug dėmesio. Istorikai, spaudos ir literatūros tyrėjai, kaip ir amžininkai jį yra aptarę skirtinguose kontekstuose. Jis vertinamas kaip pirmas po spaudos atgavimo Lietuvoje lietuvių kalba leistas leidinys, nagrinėtinas bendrame to laikotarpio lietuvių spaudos kontekste, reikšmingas tautine visuomenine prasme²⁵. Kita vertus, jis matomas kaip svarbus jo leidėjo ir redaktoriaus P. Vileišio tautinio veikimo rezultatas ir neatskiriama jo biografijos dalis²⁶. Tiek amžininkai, tiek ir tyrėjai, nors prieštarinčiai vertina dienraščio darbo organizavimą²⁷, vis dėlto pabrėžia „Vilniaus žinių“ istorinę reikšmę ir kertinį P. Vileišio vaidmenį organizuojant dienraščio leidybą ir lietuvišką spaudą Vilniuje.

²¹ Ten pat, p. 14–45.

²² Ten pat, p. 14, 39.

²³ Ten pat, p. 20.

²⁴ Ten pat, p. 18–19.

²⁵ Pvz., V. Černiauskaitė, Atgimusios lietuviškos spaudos tradicijos Vilniuje 1904–1914 metais, *Knygotyra*, t. 44, 2005; taip pat P. Klimaitis, J. Pronskus, min. veik., p. 19–26; iš dalies ir M. Biržiška, min. veik., p. 99–107.

²⁶ Žilvinas Norkūnas yra pastebėjęs, kad iki 1990 m. P. Vileišiui, vienai ryškiausių tautinio judėjimo asmenybių, tyrimuose yra skirta itin mažai dėmesio, žr.: Ž. Norkūnas, min. veik., p. 67. Po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. jo asmenybės ir veiklos bruožus, o kartu ir „Vilniaus žinias“ yra aptaręs ne vienas autorius, tarp jų ir literatūros tyrinėtoja Alma Lapinskienė, istorikas Jonas Aničas, išleidę ne vieną darbą, žr. pvz.: A. Lapinskienė, Vilniaus žinios – pirmasis lietuvių dienraštis; J. Aničas, min. veik. A. Lapinskienė yra parengusi ir P. Vileišio rinktinių raštų leidinį. Stambiausias J. Aničo veikalas – P. Vileišiui skirta monografija. Kita vertus, literatūros tyrinėtojas Vytautas Kubilius yra atkreipęs dėmesį ne tik į P. Vileišio veiklą, bet ir į „Vilniaus žinių“ ilgamečio redaktoriaus Kazio Puidos indėlį į jų turinį, stiliškumą, kalbą, žr.: A. Kubilius, Kazys Puida – rašytojas ir žurnalistas, *Colloquia*, 2005, nr. 11, p. 7–11.

²⁷ J. Jablonskis, Dėl pirmųjų pirmojo mūsų dienraščio žingsnių, *Krivulė*, 1924, nr. 4, p. 6–7; K. Puidas, Mano „Vilniaus žinių“ dienos, ten pat; G. Petkevičaitė-Bitė, *Raštai*, t. 6: *Laiškai*, Vilnius, 1968, p. 85–86; P. Klimaitis, „Vilniaus žinių“ pirmieji žingsniai, *Židinys*, 1930, nr. 1 (16), p. 48–55; Dr. J. Tummas, Atminimai. Viltininko Tumo Vilniaus atminimai, *Vairas*, 1931, nr. 10; A. Lapinskienė, Vilniaus žinios – pirmasis lietuvių dienraštis; Ž. Norkūnas, min. veik.

„Vilniaus žinių“ programos klausimas

Klasikinis yra teiginys, kad laikraštis, spauda, komunikacija atlieka esminį vaidmenį telkiant tautas. Žinios sklaidos vienalaikiškumas čia yra kertinis momentas ir veiksnys²⁸. Laikraštis tai vieša, unifikuota komunikacinė erdvė ir keitimosi informacija laukas, į kurį patekę asmeniniai dalykai ir reikalai tampa visuomeniniais. Tai žmones telkianti bendruomeninė svarstymų erdvė, išreiškianti jų troškimus ir tikslus, glaudžiai susijusi su raštingumu ir apšvieta, bendrine kalba, jos viešu vartojimu bei norminimu²⁹. Laikraštis siekia pritraukti skaitytojus ir lėšas, bet kartu turi ir savų politinių bei socialinių tikslų, išlaiko savitą santykį su valdžia. Kilęs iš politinių tikslų laikraštis įsitvirtina ir išsiplėtoja remdamasis komerciniais verslo pagrindais, kur ne tik informacijos perdavimas, bet ir finansiniai apskaičiavimai, ilgalaikė pardavimo strategija ir reklama yra reikšmingos veikimo dalys. Bet ekonominis aspektas yra neatskiriamas nuo laikraščio programos ir pakraipos, kuri yra jo leidėjų santykio su valdžia ir su visuomene bei skaitytojais pagrindas³⁰. Visi šie Benedicto Andersono ir Jürgeno Habermaso atskleisti ir pabrėžiami aspektai yra svarbūs nagrinėjant dienraščio „Vilniaus žinios“ programą ir turinio aspektus.

Lietuviškai leidžiamų „Vilniaus žinių“ pasirodymas Vilniuje, Prano Klimaičio žodžiais tariant, buvo „naujas tautos gyvenime tarpas“³¹. Nuo pat leidybos pradžios jis tapo lietuvius telkiančiu dienraščiu, apie jį ėmė suktis Vilniaus ir visos Lietuvos lietuvių visuomeninis ir kultūrinis gyvenimas³². Egidijus Motieka pažymi „Vilniaus žinių“ ir jų aplinkos aktyvumą rengiant Didįjį Vilniaus seimą 1905 m. – redakcija buvo jo organizacinės veiklos centras, dienraštis naudotas suvažiavimo idėjai skleisti Lietuvoje³³. Dienraštis prisidėjo steigiant Lietuvių mokslo, Lietuvių dailės ir kitas draugijas, informuojant apie jų veiklą, rengiant lietuvių dailės parodas, organizuojant ir remiant lietuviškuosius vakarus, koncertus³⁴. Su dienraščiu buvo susiję ir jame bendradarbiavo daugelis to meto žymių lietuvių veikėjų – Jonas Jablonskis, Jonas Kriaučiūnas, Povilas Višinskis, Kazys Puida, Pranas Klimaitis, Martynas Kukta, Gabrielius Landsbergis-Žemkalnis, Ona

²⁸ B. Anderson, *Įsivaizduojamos bendruomenės: apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*, Vilnius, 1999.

²⁹ J. Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*, Cambridge MA, 1991, p. 51–56.

³⁰ Ten pat, p. 181–195.

³¹ P. Klimaitis, J. Pronskus, min. veik., p. 26.

³² A. Lapinskienė, Vilniaus žinios – pirmasis lietuvių dienraštis, p. 23; V. Černiauskaitė, min. veik., p. 120; E. Motieka, Didžiojo Vilniaus seimo preliudija: memorandumas Rusijos vyriausybei, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 3: *Lietuvos valstybės idėja (XIX a. – XX a. pradžia)*, Vilnius, 1991, p. 203.

³³ E. Motieka, min. veik., p. 205–206.

³⁴ V. Černiauskaitė, min. veik., p. 120.

Pleirytė-Puidienė, Juozas Tumas-Vaižgantas, Antanas Smetona, Jonas Vileišis, Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, Jonas Basanavičius ir daugelis kitų, nekalbant apie autorius, tarp kurių buvo lietuvių rašytojų, kompozitorių, dailininkų.

Rusijos imperijos valdžios oficialiai patvirtintas faktinis „Vilniaus žinių“ leidėjas ir redaktorius buvo Petras Vileišis. Panaikinus spaudos draudimą lietuviams duotos trys koncesijos laikraščiams leisti, viena jų – P. Vileišiui įsteigti Vilniuje dienraštį „Vilniaus žinios“³⁵. Atsižvelgus į jo moralines savybes, išsilavinimą ir visuomeninę padėtį, jis pripažintas nusipelniusiu suteikti teisę leisti ir redaguoti laikraštį³⁶. J. Aničas teigia, kad 1904 m. spalio 2 (15) d. Vyriausioji spaudos reikalų valdyba parengė pranešimą Nr. 10268, kuriuo leista P. Vileišiui leisti ir redaguoti „Vilniaus žinių“ dienraštį, liudijimą Nr. 10266 „Vilniaus žinių“ redakcijai ir liudijimą Nr. 10267 „Vilniaus žinių“ spaustuvei, ir visa tai išsiuntė Vilniaus vidaus cenzūros cenzoriui su lydraščiu Nr. 10269³⁷. Dienraščio pavadinimas „Vilniaus žinios“ buvo parinktas pagal Vilniuje 1841–1915 m. ėjusį valdišką dienraštį rusų kalba *Vilenskij vestnik*³⁸. Jonas Vileišis prisiminė:

Visiems buvo aišku, kad galaliu leidėju tegali pasidaryti brolis Petras Vileišis – jis vienas tegalėjo finansuoti šį reikalą ir jam rūpėjo tasai darbas. Skaitydamas francūzų „Figaro“ laikraštį jis pamėgo ir jo formatą ir rasit dalinai jo turinį³⁹.

Anot J. Tumo-Vaižganto, P. Vileišis savo rašomajame stale laikė anglų *Times* numerį ir jį savo redaktoriams rodė kaip gero dienraščio pavyzdį⁴⁰. Tačiau pirmiausia dienraščio formatas ir medžiaga privalėjo atitikti carinės valdžios suteiktos koncesijos sąlygas, kuriose gana tiksliai buvo nustatyta, kuriame puslapyje, kokios ir kiek medžiagos turi būti dedama, o cenzūra prižiūrėjo, kad tų sąlygų būtų laikomasi⁴¹.

P. Vileišis organizavo „Vilniaus žinių“ leidybą, telkė bendradarbius, redkolegiją, žurnalistus, techninius darbuotojus, įkūrė spaustuvejį ir knygyną. Anot P. Klimaičio, P. Vileišis subūrė stipriausias tų laikų lietuvių žurnalistine pajėgas, vertindamas ne partinę priklausomybę, bet žmogaus gebėjimus⁴². Tačiau leidžiant dienraštį kildavo nesutarimų redakcijoje ir jos nariai dažnai keitėsi. J. Tumas-Vaižgantas yra sakęs, kad P. Vileišis kaip leidėjas buvo vienvaldis – galvojo vienas, su niekuo nesitarė, pasitikėjo tik savimi⁴³.

³⁵ P. Klimaitis, J. Pronskus, min. veik., p. 18.

³⁶ J. Aničas, min. veik., p. 352–355.

³⁷ Ten pat, p. 355.

³⁸ Ten pat, p. 353.

³⁹ J. Vileišis, Spaudos atgavimo jubilėjus, *Lietuvos žinios*, 1924 m. gegužės 7, nr. 103.

⁴⁰ J. Tumas, Atminimai. Viltininko Tumo Vilniaus atminimai, *Vairas*, 1931, nr. 10, p. 168; plg. J. Vileišis, Spaudos atgavimo jubilėjus.

⁴¹ P. Klimaitis, J. Pronskus, min. veik., p. 20.

⁴² Ten pat, p. 19; J. Klimaitis, min. veik., p. 50.

⁴³ J. Tumas, min. veik., p. 167.

G. Petkevičaitė-Bitė 1909 m. spalio 7 d. laiške Felicijai Bortkevičienei rašė, kad „Vilniaus žinių“ redaktoriui trūko profesinių žinių, pamatinio visų reikalų vedimo – jis buvo „daugiausia jausmu, nekaip protu, sučiupęs, taip sakant, bepartijinės, laisvos minties srovę“⁴⁴. Tuo tarpu J. Jablonskis atsiminimuose pabrėžė, kad visi jie, dienraščio bendradarbiai, buvo skirtingi, kiekvienas turėjo savo nuomonę ir ją be atodairos gynė – negebėta dirbti bendro darbo draugijoje⁴⁵. „Vilniaus žinių“ bendradarbiai prisiminė ir tai, kad dienraštis buvo eklektiškas, neturėjo programos ir vienos pakraipos, jis buvo atviras visoms nuomonėms. 1924 m. minint spaudos atgavimo sukaktuves, K. Puida ir Ona Pleirytė-Puidienė, dirbę „Vilniaus žinių“ redakcijoje 1905–1907 m., rašė:

Tačiau, nežiūrint į visų mūsų geriausių norus, nuo pačios savo atsiradimo pradžios „V.Ž.“ jutau kaž kokį palaidumą, trūkumą kažko tokio, kas mus, jaunos ir neprityrusius, bet geriausių norų kupinus, vestų, tvarkytų, nurodytų mums mūsų darbui liniją. Vienos, grynos, kad ir skaisčios, kad ir mus sužavėjusios, lietuviybės idėjos realiam, konkrečiam darbui nepakako. [...] [N]ebuvo pačioje redakcijoje jokio programo, jokios aiškiai nustatytos krypties. Visi bendradarbiai buvo pripuolamai surinkti, visokių politinių ir socialinių nusistatymų žmonės. Tiesa, tuos pažiūrų skirtingumus pirmaisiais mūsų bendro darbo mėnesiais niveliavo ir lygino lietuviybės idėja, kurią, taip aukštai ir pagarbiai iškėlęs laikė mūsų šefas, p. Petras Vileišis⁴⁶.

Dienraštis tilpdavo, kas papuldavo – visokios pakraipos, įvairios pažiūros, viena kitai prieštaringos. [...] Tais laikais lietuvių inteligentų tarpe jau pradėjo rasti socialinės nuomonės, stipri kryptis į kairę. [...] Tas vienintelis dienraštis tapo lyg kokia arena, kur norėjo vaidinti visi savo pažiūrų roles, o jos leidėjas tebegyveno vienintele patriotizmo idėja, kurią vieną tesuprato ir jai vienai nesigailėjo savo turto ir širdies⁴⁷.

Vis dėlto, ar iš tiesų „Vilniaus žinios“ neturėjo savosios programinės krypties?

Prieš išeinant dienraščiu 1904 m. lapkričio 9 d. „Vilniaus žinių“ spaustuvėje atspausdintas „Vilniaus žinių“ pranešimas apie tai, kad „gruodžio mėnesį pradės eiti iš Vilniaus pirmasai *lietuvių* politikos, visuomenės ir literatūros *dienraštis* „Vilniaus žinios“⁴⁸. Pranešime, kurį pasirašė P. Vileišis, kaip „Vilniaus žinių“ redaktorius ir leidėjas, pateikiama oficialios valdžios patvirtinta dienraščio programa⁴⁹:

„Vilniaus Žinioms“ patvirtinta tokia programa:

1) Vyriausybės įstatymai ir paliepipimai;

⁴⁴ G. Petkevičaitė-Bitė, min. veik., p. 85–86.

⁴⁵ J. Jablonskis, min. veik., p. 6–7.

⁴⁶ K. Puida, Mano „Vilniaus žinių“ dienos, *Krivulė*, 1924, nr. 4, p. 9.

⁴⁷ O. Pleirytė-Puidienė, Atminimų pluoštas, ten pat, p. 11–12.

⁴⁸ P. Vileišis, *Rinktiniai raštai*, p. 502.

⁴⁹ J. Aničas, min. veik., p. 364, 364–368. Istorikas J. Aničas neabejoja, kad šio pranešimo autoriai yra P. Vileišis kartu su J. Jablonskiu.

2) Politikos ir visuomenės gyvenimas (straipsniai, korespondencijos, ištraukos iš laikraščių, telegramos ir iliustracijos);

3) Įvairios žinios apie žemės išdirbimą, prekybą, pramonę ir t.t.;

4) Mokslo ir literatūros feljetonai

ir 5) Apskelbimai.

–

Įvykinant savo programą, „Vilniaus Žinioms“ rūpės tautos apšvietimas, gerovė ir laimė. Visa, kuo galėsime šviesti Lietuvos žmones, didinti jų gerovę ir teikti jiems laimesnę gyvenimą, visa tat ras vietos mūsų dienraštyje. Visa, kas lengvina žmonijai gyvenimą, visi pramintieji takai, kuriais eidamos kitos tautos rados šviesesnės, doresnės, turtingesnės ir laimesnės, – visa tai bus keliami mūsų dienraštyje eikštėn. Dienraščio tikslui rūpėsimės suvartoti visas mokslo ir literatūros šakas, kurios šviečia ir dorina atskirąjį žmogų ir visūmenę⁵⁰.

Programiniu požiūriu pirmas sakiny po papunkčiui išdėstytos dienraščio programos – „„Vilniaus žinioms“ rūpės tautos apšvietimas, gerovė ir laimė“ – yra išskirtinis. Jis lakoniškas, kaip tezė. Kiek platesnis jo paaiškinimas patvirtina, kad esmė nusakoma trimis, atrodytų, gana abstrakčiais žodžiais – apšvieta, gerovė ir laimė. Šie žodžiai dar kartą beveik identišškai pakartoti ir išskirti kursyvu, tikėtina, J. Jablonskio rašytame⁵¹ pirmojo „Vilniaus žinių“ numerio redakcijos vedamajame „Mūsų šventė ir mūsų rūpestis“: „Dabar gi, tuoj pradėdami savo gyvenimo dienas, mes apie tą dalyką tiek tegalime pasakyti: *mums visuomet rūpės Lietuvos apšvietimas, gerovė ir laimė*“⁵². Akivaizdu, ši trumputė tezė yra dienraščio programinė kryptis.

Pranešime pabrėžiamas ir dar vienas aspektas – tai, kad dienraštis skiriamas lietuvių visuomenei, neišskiriant luomų ir socialinių sluoksnių skirtumų:

[S]kiriame jį ne vienai kuriai mūsų visuomenės daliai: „Vilniaus Žinių“, kaip pirmojo Lietuvos visūmenės dienraščio, redakcija norėtų, kad kiekvienas lietuvis, kurs jieško šviesos ir nori suprasti savo krašto ir pasaulio gyvenimą, galėtų jose matyti visuomet mielą ir laukiamą svetelį. Taigi skiriame savo dienraštį ne vienam kuriam mūsų visūmenės luomui, ne vienai kuriai jos daliai, bet jai visai. Rūpėsimės, kad ir pati dienraščio kalba būtų visiems prieinama ir suprantama⁵³.

Tautinį prioritetą ir siekį telkti *savą* lietuvišką visuomenę P. Vileišis patvirtina pirmame „Vilniaus žinių“ numeryje:

Dabar mes [lietuviai] patys kasdien galėsime apsvarstyti klausimus, kurie mums labiausiai rūpi ir ant kurių labiausiai ar mažiau mūsų gyvenimo gerovė guli. Dabar mes nebesijausime

⁵⁰ P. Vileišis, *Rinkiniai raštai*, p. 502.

⁵¹ J. Jablonskis, min. veik., p. 6.

⁵² Redakcija, *Mūsų šventė ir mūsų rūpestis*.

⁵³ P. Vileišis, *Rinkiniai raštai*, p. 502.

palaidais, o busime, tarsi, į vieną kuną surišti: viens apie kitą lengviaus žinių turėti galėsime, viens su kitu lengviaus susiprasime⁵⁴.

Tautinis arba nacionalinis principas čia apibrėžiamas kaip luominio principo priešybė bei paneigimas ir iškeliamas į programinę poziciją. Taip dienraštis siekia tapti skaitytojų lauką formuojančiu socialinės organizacijos veiksmu, integruojančiu tautinę visuomenę. Lietuvybė tiesiogiai ir netiesiogiai persmelkia visas dienraštyje aprašomas temas, sritis ir aktualijas, o kalba yra komunikacinis instrumentas skleisti idėjas ir patraukti skaitytojus. Tad suprantami „Vilniaus žinių“ redkolegijoje kildavę rimti nesutarimai dėl vieno ar kito žodžio tarp P. Vileišio, reikalavusio rašyti žmonėms suprantama šneka, ir J. Jablonskio ar J. Kriaučiūno, kurie taisė ir normino lietuvių kalbą⁵⁵. Suprantamas ir siekis išlaikyti dienraštį nepriklausomą nuo politinių srovių. Kaip 1906 m. lapkričio 13 (26) d. redakcijos žodyje rašoma: „Norime darbuotis dėl visuomenės ir su visuomene“⁵⁶.

Norint pažinti, kaip buvo siekiama telkti lietuvių visuomenę, pirmiausia reikėtų sužinoti, kokios buvo dienraščio leidėjo P. Vileišio pažiūros, požiūris į laikraštį ir politinį veikimą.

Petro Vileišio pažiūros, politinė pozityvizmo kryptis ir „Vilniaus žinios“

P. Vileišio požiūris į tai, koks turi būti laikraštis, greičiausiai ėmė formuotis dar studijų metais, kai 1875 m. imtas leisti ranka rašytas laikraštėlis „Kalvis Melagis“⁵⁷, o atsisleidė „Aušros“ laikais. Atsiminimuose P. Vileišis rašo:

Papuolęs man į rankas „Aušros“ laikraštis labai patiko. Bet beskaitydamas „Aušrą“, begalvodamas, priėjau prie daug ko „Aušrai“ nenaudingo. Tai vienoj, tai kitoj vietoj griebtasi politikos. O tokią knygutę sugavus Lietuvoje galima buvo užmesti ją beskaitančiam žmogui labai didelę atsakomybę. [...] [P]riėjau išvados, jog mes valdžią neturime užpildinėti, o nuolat jai tik sakyti, kad mums mūsų raidės yra reikalingos, be jų sunku mums gyventi ir prašyti ciesoriaus įsakymą pakeisti ir atiduoti mums mūsų raides. [...] // Negalėdamas ir nenorėdamas p. Basanavičių ir p. Šliūpą perkalbėti, aš tęsiau savo keliu eiti, kaip pasakiau⁵⁸.

J. Šliūpas yra sakęs: „Petras vengė raštu ar žodžiu kritikuoti Rusų valdžią, jis nedalyvavo slaptose draugijose, jis buvo legalis vyras, ir rūpinosi įstatymų ribose kelti lietuvių

⁵⁴ P. Vileišis, Pirmas numeris, *VŽ*, 1904 m. gruodžio 10, nr. 1.

⁵⁵ J. Jablonskis, min. veik., p. 6–7.

⁵⁶ „V.Ž.“ Redakcija, *VŽ*, 1906 m. lapkričio 13 (26).

⁵⁷ P. Vileišis, *Rinkiniai raštai*, p. 536; J. Aničas, min. veik., p. 351.

⁵⁸ P. Vileišis, *Rinkiniai raštai*, p. 537.

tautą iš miego ir vargo⁵⁹. Legalumas yra pirmoji išskirtinė P. Vileišio pažiūra ir veikimo ypatybė. Tai politinė nuostata, o ne jos nebuvimas ar negatyvi pažiūra į politiką⁶⁰. Le-galiai nusistatęs ir veikęs P. Vileišis buvo politikas, matęs politiką kaip tikslingą veiklą, glaudžiai susijusią su civilizacine raida, o ne orientuotą į troškimų įgyvendinimą ar siaurą partinę veiklą.

Kas pažino P. Vileišį, tas pasakys, kad jis taip manė ne tiek dėl to, kad už tokių raštų skaitymą krinta didelė atsakomybė, bet dėl to, kad politikos iš esmės nemėgo ir ypač nenorėjo jos proteguoti tiems, kuriuose tautos ateitį įžiūrėjo – kaimiečiams. Aspiracijų didėjimas, manė jis, turi eiti kartu su pozityvios kultūros augimu. Jei tautos siekimai pernelyg peršoka tautos tikrąją kultūrą – ją gali ištikti katastrofa, nes ji realiam gyvenimui – natūraliam ir sveikam progresui nebetinka⁶¹.

Akivaizdu, kad P. Vileišio požiūris į laikraštį ir legalaus veikimo kryptį yra glaudžiai susijęs su pozityvios kultūros, progreso ir realaus gyvenimo sureikšminimu, kaimo žmonių vertės iškelimu. Šalia jų šliejasi ir evoliucionizmo arba evoliucinės pažangos idėja. J. Vileišis straipsnyje „Spaudos laisvė ir inž. Petras Vileišis“, lygindamas Petrą su J. Basanavičiumi ir matydamas juos kaip didžius istorijos veikėjus, bet *skirtingus* atgimstančios Lietuvos pionierius, rašo: „P. Vileišis – *praktikas, evoliucionistas*, [...] J. Basanavičius – *teoretikas*“⁶²; o J. Tumas-Vaižgantas pavadina jį „progresistu“⁶³.

P. Vileišio požiūrį į laikraštį, suformuluotą kaip programa arba „Credo“, kurio jis siūlė „Aušroje“ laikytis tuometiniam jos redaktoriui J. Šliūpui, yra pateikęs Vincas Kvieska, remdamasis Vinco Kapsuko „Kibirkštyje“ cituojamu P. Vileišio laišku, rašytu J. Šliūpui 1884 m.:

1. Platinimas šviesos – mokslų, apgultai sakant.
2. Nes Lietuva kraštas ukiškas, tada visupirmučiausia turi būti platinamas ukes mokslas.
3. Nes žinia rėdos paliepiamų del kožno lietuvio yra reikalinga ir, nes tie paliepiamai išėina svetimoj kalboj, tada padavimas tų paliepiamų kalboj savotiškoj taip–pat yra reikalinga.
4. Nes nei jokia ukė negal apsieiti be maino ir amato, turi būti šaukimas prie tų užsiėmi-mų, ir apšvietimas tame dalyke taip–pat yra reikalinga. Tas duotų duonos žemės neturintiems.

⁵⁹ J. Šliūpas, Petras Vileišis, *Lietuvos žinios*, 1926 m. rugpjūčio 17, nr. 187 (2208).

⁶⁰ Plg. J. Aničas sureikšmina amžininkų pabrėžiamą P. Vileišio apolitiškumą, žr.: J. Aničas, min. veik., p. 94. Ž. Norkūnas P. Vileišio veiklą vertina kaip politinę, pabrėždamas jos pozityvistinį aspektą.

⁶¹ Dr. J. V. [J. Vileišis], *Spaudos laisvė ir inž. Petras Vileišis* (Spaudos atgavimo 25-rių metų sukaktu- vių proga), Kaunas, 1929, p. 7. J. Aničas šį leidinį priskiria P. Vileišio sūnėnui, gydytojui Juozui Vileišiui, žr. J. Vileišis, min. veik., p. 198, 199, 279, 620. Tačiau Lietuvos bibliotekų kataloguose šio darbo autorystė priskiriama Jonui Vileišiui.

⁶² Ten pat, p. 11.

⁶³ Vaižgantas, Kaip aš a.a. Petrą Vileišį apibūdiniu, *Lietuvos žinios*, 1926 m. rugpjūčio 17, nr. 187(2208).

5. Neatgailėtina daiktu yra, jog šviesus mūsų krašto žmonės išblaškyti svetur – šaukimas jų į savo kraštą.

6. Pažinimas iš pradžios ir visų pirmučiausia turtų savo žemės. Tai didžiai svarbu.

7. Nes spėka vienybė „L'union fait la force“, – tada parodyti ant kokių pamatų susidėti į draugystes...⁶⁴

V. Kvieska šią programą vadina pozityvistine: „P. Vileišis pirmas Lietuvoje pozityvistas“⁶⁵. Kazys Grinius straipsnyje, skirtame P. Vileišio atminimui po jo mirties, ją pavadina jo viso gyvenimo pozityvistine „organinio darbo“ programa: „tokią pozitivio arba organinio darbo programą apibrėžęs Petras Vileišis be atodairos varė per visą gyvenimą, daugiau kai per 50 metų“⁶⁶.

Pozityvizmas, legalus veikimas, ekonominė ir inžinerinė mintis, švietimo ir kultūrinio pasipriešinimo programa – amžininkų ir tyrėjų ne kartą išskirti P. Vileišio pažiūrų ir veikimo bruožai⁶⁷. Jis laikomas tipiškiausiu nuosekliu Lietuvos pozityvizmo atstovu⁶⁸. Jo pažiūros, anot J. Aničo, susiformavo universitetinių studijų metais XIX a. aštuntame dešimtmetyje⁶⁹ – studijuodamas Petrapilio universitete P. Vileišis priklausė lietuvių studentų kuopelei, organizuotai Czesłowo Pancerzyńskio⁷⁰. P. Vileišio pozityvizmą J. Aničas vadina filosofinėmis pažiūromis⁷¹. Nors čia pat pristato politinį aspektą turinčią Varšuvos pozityvizmo kryptį ir primena 1888–1889 m. Varšuvoje veikusių lietuvių liberalios demokratinės krypties draugiją „Lietuva“, įkurtą dėl Varšuvos pozityvistų įtakos, kuriai priklausė Jokūbas Adomaitis-Šernas, Jonas Gaidys-Gaidamavičius, Vincas Kudirka ir kiti. Palyginęs P. Vileišio pažiūras su V. Kudirkos ir aušrininkų pažiūromis, J. Aničas teigia, kad jose derėjo „Aušros“ tautinis romantizmas ir „Varpo“ pozityvizmas⁷². V. Kubilius P. Vileišio asmenybėje ir veikloje taip pat išvelgia dvi besikryžiuojančias sroves: roman-

⁶⁴ V. K v i e s k a, min. veik., p. 35.

⁶⁵ Ten pat. Istorikas J. Aničas teigia panašiai: „Ši Petro Vileišio programa – tai tipiškas pozityvistinių nuorodų sąrašas, kur visuomeninės veiklos pagrindą sudaro švietimas, prekybos ir pramonės plėtojimas, tautos vienybės ugdymas“, žr.: J. A n i č a s, min. veik., p. 210.

⁶⁶ Dr. K. Gn. [K. Grinius], Tu esi Petras..., *Lietuvos žinios*, 1926 m. rugpjūčio 17, nr. 187 (2208).

⁶⁷ V. Kubilius, Didysis Lietuvos švietėjas, *Vilniaus kultūrinis gyvenimas ir Petras Vileišis*, sud. A. Lapinskienė, Vilnius, 2001; A. Kalėda, Petras Vileišis ir lenkų kultūros sklaida Vilniuje, *Vilniaus kultūrinis gyvenimas ir Petras Vileišis*, sud. A. Lapinskienė, Vilnius, 2001; G. Židonis, *Pozityvizmas ir lietuvių proza XIX amžiaus antroji pusė*, daktaro disertacija, Kaunas, 2009, p. 31, 53–54.

⁶⁸ A. L a p i n s k i e n ė, Didysis Lietuvos kėlėjas, P. V i l e i š i s, *Rinktiniai raštai*, p. 12; J. A n i č a s, min. veik., p. 91, 94.

⁶⁹ Ten pat, p. 91.

⁷⁰ P. V i l e i š i s, *Rinktiniai raštai*, p. 22.

⁷¹ J. A n i č a s, min. veik., p. 91, 94, 95.

⁷² Ten pat, p. 94.

tinę, pagoniškos Lietuvos didybės viziją, ir pozityvistinę, susijusią su krašto ekonomikos ir ūkio stiprinimu⁷³.

Varšuvos pozityvizmas buvo politinė srovė, savo pavadinimą ir įkvėpimą kildinusi iš filosofinės Auguste'o Comte'o minties⁷⁴. Po 1863–1864 m. sukilimo lenkiškoje Rusijos imperijos dalyje gyvavo lenkų liberalų grupė – „varšuviečiai pozityvistai (*pozytywiści warszawscy*)“ arba „jauna spauda (*młoda prasa*)“⁷⁵. Keletą XIX a. aštuntojo–devintojo dešimtmečio metų ji dominavo lenkiškoje intelektinėje aplinkoje. Varšuvos pozityvistai save laikė Europos liberalizmo atstovais ir rėmėsi tokiais autoriais kaip Johnas Stuartas Millis, Herbertas Spenceris ir Henry Thomas Buckle'is⁷⁵.

Lenkų liberalizmo ir pozityvizmo tyrėjai yra atskleidę, kad po Abiejų Tautų Respublikos padalijimo politinėje aplinkoje įsivyravo dvi alternatyvios rezistencinės kryptys: ginkluoto sukilimo ir „organinio darbo“. Varšuvos pozityvistai buvo glaudžiai susiję su „organinio darbo (*praca organiczna*)“⁷⁶ arba „darbas yra pagrindas (*praca u podstaw*)“⁷⁷ idėjomis ir programa. Tai buvo „realistinė“ taikaus veikimo kryptis, kurią, nuslopinus 1863–1864 m. sukilimą, jie išklėlė kaip alternatyvą kovos už nepriklausomybę romantizmui⁷⁸. *Kovą* už laisvę jie pakeitė *darbu* dėl stipresnės ekonomikos, raštingumo ir geresnės švietimo sistemos, efektyvesnio žemės ūkio, prekybos ir pramonės augimo, progreso ir mokslo, pagarbos sunkiam darbui ir modernizacijos⁷⁹. XIX a. lenkų liberalizmą nagrinėjęs Brianas A. Porteris teigia, kad Adamas Wiślickis, pozityvistinės pakraipos savaitinio žurnalo *Przegląd Tygodniowy* leidėjas, kvietė perkelti dėmesį nuo „didžiosios politikos“ (abstrakčių tarptautinės diplomatijos ar valdančiųjų klasės konfliktų) prie „mažosios politikos“ (naujų avininkystės būdų, raštingumo, švietimo finansavimo, geležinkelių tiesimo). Kitas įtakingas *Przegląd Tygodniowy* bendradarbis Alexanderis Świątochowski

⁷³ V. Kubilius, Didysis Lietuvos švietėjas, p. 7–9. Kitame straipsnyje V. Kubilius šią srovę vadina „*Vilniaus žiniose* intensyviai garsinta pozityvistine ekonominio įsitvirtinimo savo krašte programa“, žr.: V. Kubilius, Kazys Puida – rašytojas ir žurnalistas, *Colloquia*, 2005, nr. 11, p. 9.

⁷⁴ A. B. Porter, Konstrukcja i dekonstrukcja dziewiętnastowiecznego liberalizmu polskiego, *Studia polityczne*, 1996, nr. 6.

⁷⁵ Ten pat, p. 83–85.

⁷⁶ A. Blejwas, Organic Work as a Problem in Polish Historiography, *Hokaido University Collection of Scholarly and Academic Papers*, 1974.

⁷⁷ G. Židonis greičiausiai sąvoką *praca u podstaw* verčia „pagrindų kūrimas“, „darbas iš pagrindų“, G. Židonis, min. veik., Kaunas, 2009, p. 23, 55. A. Romanowskis atskiria „organinio darbo“ ir „darbas yra pagrindas“ sąvokas ir sampratas, susiedamas jas su skirtingu praktiniu veikimu. A. Romanowskis, min. veik., p. 265–306.

⁷⁸ S. A. Blejwas, *Realism in Polish Politics: Warsaw Positivism and National Survival in Nineteenth Century Poland*, New Haven, 1984.

⁷⁹ A. B. Porter, min. veik., p. 83–84; S. A. Blejwas, Organic Work as a Problem in Polish Historiography.

pabrėžė: „tik pamišėlis gali gulėti purvinoje valstiečio trobelėje ir svajoti apie krištolo rūmus. Leiskite visuomenei ne skūstis kliūtėmis, bet dirbti, kai tik atsiveria erdvė“⁸⁰. *Darbą*, tą Europos liberaliosios programos darbotvarkės dalį, lenkų pozityvistai susiejo su tauta ir iškėlė „bendrojo gėrio“ tezę, kaip priemonę stiprinti kovą už tautos išlikimą tik kitomis sąlygomis. B. A. Porteris akcentuoja, kad A. Świętochowskiis kvietęs lenkus, užuot aukojus gyvybę beprasmiuose sukilimuose, aiškiai sau pasakyti, ką jie gali padaryti esamomis sąlygomis ir kiek galima tą padėtį išnaudoti siekiant bendrojo gėrio; „vykdyti politiką, pagrįstą mūsų visuomenės interesais, politiką, kuri yra atvira, švari ir įgyvendinama remiantis tuo metu galiojančiais įstatymais“⁸¹. Anot Stanislauso A. Blejwaso, lenkų pozityvistai kvietė integruoti valstietiją į socialinį organizmą ir pripažinti viduriniąją klasę kaip tautos ateities svarbiausią veiksnį. Jis remiasi ir A. Świętochowskio teiginiu: „[Ž]monių laimė priklauso ne vien tik nuo jų galios ar nepriklausomybės, bet nuo jų dalyvavimo pasaulinėje civilizacijoje, kaip ir nuo jų pačių civilizacijos pažangos“⁸². Pozityvistų sureikšmintą britų evoliucionisto H. Spencerio „organinio darbo“ sampratą buvo iškelta kaip įtakingas polemėnis ir programinis argumentas. Remtasi Samuelio Smileso „savišalpos“ liberalizmu ir kapitalistine darbo etika – sekasi tiems, kurie sunkiai dirba ir gyvenime elgiasi nuosaikiai bei sąžiningai. *Przegląd Tygodniowy* puslapiuose S. Smilesas pirmą kartą pristatytas 1866 m. Kitais metais publikuotas jo knygos „Savišalpa“ (*Self-Help*, 1859), laikomos liberalizmo biblija, vertimas į lenkų kalbą tapo pagrindiniu šaltiniu šio žurnalo straipsniams apie ekonomiką, švietimą ir modernizaciją⁸³.

Nuodugniai įsigilinus į Varšuvos pozityvistų pažiūras, programą, retoriką ir palyginus su P. Vileišio pažiūromis, idėjomis bei veikla, matyti daugybė sutapimų⁸⁴. Pradedant P. Vileišio nuosekliai išlaikyta legalaus veikimo politika ir programa, kurioje jis svarbiausią dėmesį skiria švietimui, ekonomikai, modernizacijai ir pažangai bei kasdienybės reikalams, tam, kas gali būti pavadinta „mažąja politika“, ir baigiant 1884 m. „Aušros“ „Credo“, kurio, matyt, jis laikėsi ir leisdamas „Vilniaus žinias“. P. Vileišio pozityvistines pažiūras atspindi ir jo knygelių turinys. Tai vertimai į lietuvių kalbą ar adaptuoti sekimai, naudingi žmonių švietimui, bendram išsilavinimui ir praktiniam taikymui – ūkio žinios, vadovėliai ir mokslo populiarinimas, teisinės žinios, perteiktos lietuvių kalba. Pavyzdžiui, knygelės apie ūkininkavimą – „Trys pamokslai apie gospadorystę dėl gospadoriu

⁸⁰ A. B. Porter, min. veik., p. 84.

⁸¹ Ten pat, p. 85.

⁸² S. A. Blejwas, *Organic Work as a Problem in Polish Historiography*, p. 193.

⁸³ A. B. Porter, min. veik., p. 86.

⁸⁴ Pozityvizmo kryptį Lietuvoje XIX a. ir lietuviškąjį pozityvizmą šalia A. Romanowskio ir filosofų darbų yra nagrinėjęs Giedrius Židonis daktaro disertacijoje „Pozityvizmas ir lietuvių proza XIX amžiaus antroji pusė“ (Kaunas, 2009), remdamasis literatūros tyrimais. Į pozityvizmą yra atkreipę dėmesį ir kiti tyrėjai. Tačiau pozityvizmas kaip politinė idėja, kuri Lietuvoje galbūt buvo savitai reikšminga, dar laukia istorikų tyrimų.

sodiečiu“ (1883), „Pamokslai apie galviju ir aveliu auginimą ir gydymą ju nuo nekuriu ligu“ (1884), „Karvės ir pienas“ (1892); apie kooperaciją – „Ukiškos draugistes ivairiūse kraštūse“ (1901); knygelės, skirtos verslumo ir gerovės klausimams – „Pamokslai apie triusa ir proce“ (1887), „Kaip ingyti piningus ir turta“ (1893). Tarp jų yra ir „Savišelpistė“ (1903), parengta pagal S. Smilesą, ir „Givenimo džiaugsmi“ (1902), parengta pagal J. Lubbocką, kurios tema – kas yra laimė ir jos šaltiniai. Knygelių temos pasikartoja tarp „Vilniaus žinių“ aktualijų.

Pozityvistinę kryptį išreiškia ir „Vilniaus žinių“ siekis, suformuluotas 1904 m. lapkričio 9 d. „Vilniaus žinių“ pranešime, – rūpintis *tautos apšvietimu, gerove ir laime*. Šie žodžiai tai ne abstraktus ir gražus lozungas, bet kategorijos, žyminčios tautos raidai kertines politinės pozityvizmo arba „organinio darbo“ programos nuostatas – švietimą, bendrąjį gėrį ir etiką. Dienraščio redaktorius K. Puida, ilgiausiai (1905–1907 m.) dirbęs „Vilniaus žiniose“, bendradarbiavęs su P. Vileišiu ir, anot J. Tumo-Vaižganto, faktiškai formavęs dienraštį, tvirtai laikėsi ir įgyvendino „Vilniaus žinių“ pranešimo tezeje suformuluotą programinę kryptį, V. Kubiliaus žodžiais tariant, „lietuviškos politikos“ liniją⁸⁵. Tai liudija K. Puidos 1906 m. sausio 25 d. laiškas Matui Untuliui⁸⁶, kuriame jis pabrėžia, kad „Vilniaus žinių“ kryptis – veikti tautiškai demokratinėje pakraipoje, jų uždavinys – „tautos labas“ per kultūros evoliuciją, o ne revoliuciją, per apšvietos skleidimą, kas, tikimasi, privės prie kultūros ir žmonių gerovės. Teigiama, kad „Vilniaus žinios“ yra „bepartiniškos“, bet pripažįsta kiekvienai partijai savo tiesą ir pažiūras, kurios yra šventos taip, kaip ir jų pažiūros turi būti šventos⁸⁷.

Akivaizdu, kad tautiniame lygmenyje sureikšmintos pozityvizmo arba „organinio darbo“ nuostatos yra nuosekliai palaikoma dienraščio programinė kryptis. Tačiau kaip ji atsiskleidžia dienraščio publikacijose?

„Mažoji politika“ ir lietuviybės aktualijos „Vilniaus žiniose“

Didesnę „Vilniaus žinių“ dalį sudaro straipsniai, skirti politikos bei visuomenės gyvenimui plačiąja prasme: Rusijos vyriausybės įstatymai, paliepimai, įvairios žinios iš Rusijos ir pasaulio, ypač skirtos Rusijos–Japonijos karui, korespondencijos, ištraukos iš

⁸⁵ V. K u b i l i u s, Kazys Puida, p. 9. V. Kubilius atkreipia dėmesį į K. Puidos kvietimą rengtis „prie naujos tvarkos įvedimo“, taip pat jo racionalią argumentaciją, nuosaikų temperamentą, sistemiskumą, patriotišką veiklumą ir konkretumą.

⁸⁶ Žr. šio straipsnio priedą, K. Puidos, „Vilniaus žinių“ redaktoriaus, laiškas M. Untuliui, rašytas 1906 m. sausio 25 d., Šiaulių „Aušros“ muziejaus rinkiniai. Žymių žmonių memorialistika. Chronologija – XX a. I pusė (laiškai, dokumentai, rankraščiai). Prieiga per internetą: <http://www.epaveldas.lt> [žr. 2021 01 29].

⁸⁷ Ten pat.

kitų laikraščių. Dienraštyje nemažai reklamų ir kitokios svarbios informacijos, pavyzdžiui, žemės ūkio produktų kainos prekyvietėse ar susisiekimo traukiniais tvarkaraščiai. Tyrėjai yra aptarę „Vilniaus žiniuose“ gausiai spausdintus grožinės literatūros kūriniai, beletrizuotus atsiminimus, apybraižas, publicistiką, straipsnius Lietuvos istorijos tema ir kita⁸⁸. Lietuvių visuomeninės realijos arba žinios ir gerai ištirti faktai iš visuomeninio lietuvių bruzdėjimo⁸⁹ atsiskleidžia vedamuosiuose, tęstiniuose ar diskusiniuose straipsniuose, nedidelėse žinutėse rubrikoje „Iš Lietuvos“ ar vėliau atsiradusiose rubrikose „Mūsų mokyklos“, „Iš draugijų gyvenimo“, „Mūsų scena“, „Mūsų korespondencijos“. Pasikartojančios temos ir klausimai išryškina aktualijas ir atveria galimybę tai nagrinėti struktūriškai, įvertinti jų aspektų įvairovę.

Griebties mokslo, šviesos... Nuolatinė „Vilniaus žinių“ tema yra įvairūs lietuvių tautinės mokyklos klausimai⁹⁰. Tai susiję ir su to meto valstybinės švietimo politikos laisvėjimu⁹¹. Jau pirmame dienraščio numeryje yra trumputė informacija apie bandymą steigti prekybos mokyklą Šiauliuose. Rašoma, kad nors Iždo ministerijos mokyklų skyrius finansavimo neužtikrino, Šiaulių gyventojų siekį įsteigti prekybos mokyklą palaikiusi vietinė miesto valdžia ieško būdų rasti finansavimą⁹². Antrame numeryje pateikiama žinia apie prieš keturiasdešimt metų Veiveriuose įsteigtą mokytojų seminariją, kurioje mokosi maždaug šimtas studentų. Sakoma, kad pagal įstatymus į ją priimami tik lietuviai, tačiau joje kasmet gausėja kitų tautybių besimokančiųjų. Straipsneliu netiesiogiai kviečiama studijuoti – jame parašyta, kokio amžiaus vaikus priima seminarija, kokie dalykai dėstomi ir tai, kad ją baigus gaunama teisė dirbti kaimo ar miesto mokytojais. Apie Veiverių mokytojų seminariją rašoma ir vėlesniuose dienraščio numeriuose⁹³. Pavyzdžiui, 1905 m. liepos 26 d. numeryje yra straipsnis „Šis–tas apie baigusius šįmet Veiverių“.

⁸⁸ J. A n i č a s, min. veik., p. 374–381; A. L a p i n s k i e n ė, Vilniaus žinios – pirmasis lietuvių dienraštis, p. 23–24.

⁸⁹ K. Puidos, „Vilniaus žinių“ redaktoriaus, laiškas M. Untuliui, rašytas 1906 m. sausio 20 d., Šiaulių „Aušros“ muziejaus rinkiniai. Žymių žmonių memorialistika. Chronologija – XX a. I pusė (laiškai, dokumentai, rankraščiai), prieiga per internetą: <http://www.epaveldas.lt> [žr. 2021 01 29].

⁹⁰ J. A n i č a s, min. veik., p. 381–385.

⁹¹ 1905 m. gegužės 14 d. Rusijos imperatoriaus įsaku kai kuriose mokyklose leista mokyti lietuvių, taip pat lenkų kalbą, kurti švietimo bei mokslo draugijas, mokyklose, kurios liko rusiškos, leista mokytojauti lietuviams. Leista privačiomis lėšomis steigti lietuviškas pradžios mokyklas, tuo metu daugėjo ir vidurinių mokyklų (D. S t a l i ū n a s, *Visuomenė be universiteto? (Aukštosios mokyklos atkūrimo problema Lietuvoje: XIX a. viduryje – XX a. pradžia). Lietuvių atgimimo studijos*, t. 16, Vilnius, 2000, p. 126); 1906–1907 m. Lietuvoje ėmė kurtis pirmosios lietuvių švietimo draugijos (V. P u k i e n ė, Lietuvių švietimo draugijų steigimas ir veiklos pradžia 1906–1915 metais, *Lietuvių švietimo draugija „Rytas“*, sud. J. Gudaitė, Vilnius, [2013], p. 13–23).

⁹² Šiaulių prekybos mokykla, *Iš Lietuvos*, *VŽ*, 1904 m. gruodžio 10, nr. 1.

⁹³ K. I. [Pranas Klimaitis], Veiveriai. *Iš Lietuvos*, ten pat, 1904 m. gruodžio 11, nr. 2; taip pat: 1905 m. kovo 7 (20), nr. 61; 1905 m. liepos 26 (rugpjūčio 8), nr. 180.

verių mokytojų seminarijos mokslą“, kuriame primenamas ankstesnio numerio straipsnis „Mokytojų–lietuvių mums reikia“ ir čia pat pateikiami baigusią Veiverių seminariją ir galinčių dirbti mokytojais pavardės bei gyvenamosios vietos. Tame pačiame numeryje yra ir daugiau straipsnių mokyklų tema: „Kokios yra kitur mokyklos“ – apie mokyklas Šveicarijoje, „Mokytojaus atsiliepiamas“ – apie mokytojų padėtį ir buitines sąlygas, „Mokykla Lietuvoje“ – apie mokyklos tikslus ir siekius, namų mokymo svarbą⁹⁴. „Vilniaus žinių“ numeriuose konkrečios žinios iš miestelių apie mokyklas, lietuviškų mokyklų ir mokytojų poreikį dažnai siejasi su tame pačiame numeryje mokyklos temai skirtais straipsniais. Tarkim, šalia žinutės iš Gruzdžių apie tai, kad valsčius, kaip ir kiti valsčiai, tariasi paduoti prašymą ministrų komitetui leisti vaikus valsčiaus mokykloje mokyti lietuviškai⁹⁵, publikuojamas ir straipsnis „Mūsų apšvietimo reikalai“⁹⁶, kuriame pabrėžiamas dėmesys knygoms: vadovėliams, mokslo ir mokslo populiarinimo knygoms, vaikų ir suaugusiųjų šviečiamajai literatūrai, vertimams iš kitų kalbų. Akivaizdu, kad dienraščio požiūriu, tiek straipsniai mokyklų tema, tiek ir konkretūs atvejai iš miestelių yra reikšmingos bendro judėjimo už lietuvišką mokyklą dalys.

Apšvietos ir mokyklos tema bei reikalai svarstyti „Vilniaus žiniose“ visą jų leidimo laikotarpį. Pabrėžiama, kad reikia gerų mokyklų, gerų mokytojų, gerų programų, norint pakelti kultūrą sodžiuje, rašoma, kur mokoma gimtąja lietuvių kalba, iškeliamą lietuvių mokytojų vienijimosi svarba, pradinių arba pradedamųjų mokyklų poreikis, svarstoma, kaip rasti užsiėmimą tiems, kurie yra pradėję, bet nebaigę mokslų⁹⁷. Rūpinamasi mergaičių švietimu: „labai truksta mums gerų motinų, bet da labiau moterų – specialistų, kaip va daktarių, mokytojų, dagi siuvėjų...“⁹⁸, „farmaceučių, buchalterkų ir t. t.“⁹⁹, keliamas klausimas „[k]ur mūsų Vilniaus universitetas?“¹⁰⁰, rašoma apie kitų šalių mokyklas ir švietimo sistemas, svarstomas įvairaus pobūdžio mokyklų steigimas. Nuo 1907 m. dienraštyje atsiranda rubrika „Mūsų mokyklos“, skirta konkretiems mokyklų reikalams ir mokykloms Lietuvos miesteliuose. Viso šio judėjimo už lietuvišką mokyklą gelmėje glūdi raginimas šviestis, keistis, palikti naujojo laikmečio nebeatitinkantį senąjį protėvių

⁹⁴ Ten pat, 1905 m. liepos 26 (rugpjūčio 8), nr. 180.

⁹⁵ A! [Kazys Puida], Gruzdziai, Iš Lietuvos, ten pat, 1905 m. kovo 30 (balandžio 12), nr. 81.

⁹⁶ J. B e k a m p i s [Jurgis Šaulys], Mūsų apšvietimo reikalai, ten pat.

⁹⁷ P r a n a s [Pranas Klimaitis], Reikia vienyti lietuviams mokytojams, ten pat, 1905 m. birželio 22 (liepos 5), nr. 151; Baltrus D a g i l i u s [Kazys Lekeckas], Dar apie platinimą apšvietimo, ten pat, 1905 m. rugpjūčio 21 (rugsėjo 3), nr. 203; U š n ė n i š k i s [Povilas Višinskis], Žodis nepribaigusiai mokslo jaunumėnei, ten pat, 1904 m. gruodžio 14, nr. 5.

⁹⁸ Jonas Š e p e t o k a s [J. Sloksnaitis], Apie mūsų merginas, ten pat, 1905 m. rugsėjo 2 (15), nr. 213.

⁹⁹ K a m a j i š k i s [Jurgis Smalstys (Smolskis)], Keli žodžiai apie moteris inteligentes, ten pat, 1905 m. vasario 19 (kovo 4), nr. 47.

¹⁰⁰ T. [Jonas Jaks-Tyris], Dar apie Lietuvos kultūros pakėlimą, ten pat, 1905 m. vasario 2 (15) nr. 30.

gyvenimo būdą ir svarbiausia „kelti kultūrą“, „rištis į draugoves“, „griebties mokslo, šviesos“, „mokslas – mūsų galybė, mūsų pirmagalybė“¹⁰¹. Tai kvietimas ilgalaikėi perspektyvai ir konkrečiai praktinei veiklai.

Dienraštyje aprašant judėjimą už lietuvišką mokyklą ir apšvietą išsiskiria dėmesys keliems klausimams ir objektams. Pirmiausia tai lietuvių kalbai ir jos vartojimui, lietuviui mokytojui – lietuvių kalbai privalo būti paskirta žymi vieta mokyklose¹⁰², lietuviškoms knygoms ir laikraščiams, skaitymui, knygynams ir skaitykloms. Bet ne mažiau dėmesio skirta lietuvių kalbos vartojimui viešajame gyvenime ir ypač bažnyčiose¹⁰³. Jau „Vilniaus žinių“ pirmame numeryje yra trumputė žinutė apie tai, kad Vilniaus vyskupas fon der Roppas, apsilankęs Vilniaus lietuvių Šv. Mikalojaus bažnyčioje jos patrono dieną, giedojo lietuviškai ir kalbėjosi lietuviškai su klebonu jo namuose. Vėlesnėse žinutėse iš Lietuvos miestelių nuolat parašoma, ar to miestelio bažnyčioje meldžiamasi lietuviškai. Tai apibūdinama detaliai nurodant, ar per pamaldas giedama, ar evangelija skaitoma, pamokslas sakomas lietuviškai, ar per atlaidus, pavyzdžiui, Vilniuje per Sekmines, giedota lietuviškai, ar laidojant melstasi ir giedota lietuviškai, ar meldžiamasi iš lietuviškų maldaknygių. Kiek vėliau iškeltas siekis įvesti lietuvių kalbą savivaldoje. Pabrėžiama ir tai, kad viešuose renginiuose, pavyzdžiui, lietuvių vakaruose atsiskleidžia lietuvių kalbos socialinė vertė ir prestižas¹⁰⁴:

laimingas kaimietis, kadangi pirmą kartą savo gyvenime gavo matyti savo tautišką brangų širdžiai vakarą, galėjo girdėti savo gimtinės kalbą, vartojamą ne vien tik „muzikais“, kaip jis paprastai ligšiol mąstė, bet ir „ponais“¹⁰⁵.

„Vilniaus žiniuose“ akcentuojama, kad skaitymas ir skaitymas lietuviškų knygų bei laikraščių, jų turėjimas yra žmonių šviesumo, pažangos ir aktyvumo požymis¹⁰⁶. Tai gyvenenos transformaciją išreiškiantis stereotipas ir dichotomija, kurios vienoje pusėje yra skaitančių žmonių vaizdinys, reiškiantis naują, pažangų gyvenimą, o kitoje pusėje – girtavimas, kortavimas, skurdas, liudijantis senąjį tamsų ir apsileidusį būvį:

[V]isi vyriškieji per kiauras naktis kortomis lošdavo [...]. Dabar–gi prasidėjo kas kita. Susirinkę iš bažnyčios žmonės skaito lietuviškus laikraščius ir šėip knygeles. Kadangi ne

¹⁰¹ Sveiki sulaukę Naujų Metų, ten pat, 1905 m. sausio 1, nr. 1.

¹⁰² Pvz., A. T a s g i s [Kazys Venclauskas], Mokyklų klausimas, ten pat, 1905 m. kovo 6 (19), nr. 60.

¹⁰³ Dienraštyje matyti, kad rūpestis lietuvių kalba buvo nevienareikšmis. Mokyklose ar savivaldoje lietuvių kalbą siekta įvesti šalia rusų kalbos. O bažnyčiose lietuvių kalba keitė lenkų kalbą. Plg.: V. M e r k y s, *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.*, Vilnius, 2006, p. 332–366, 305–326.

¹⁰⁴ Plg. M. B i r ž i š k a, min. veik., p. 176–177.

¹⁰⁵ X [?], Vilkaviškis, Iš Lietuvos, *VŽ*, 1906 m. gruodžio 30 (sausio 12, 1907), nr. 291 (609).

¹⁰⁶ Plg. M. B i r ž i š k a, min. veik., p. 176–177, 179; J. P a š k a u s k a s, *Laisvalaikio kultūra didžiuosiuose Lietuvos miestuose ir provincijoje XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje*, daktaro disertacija, Vilnius, 2017, p. 104–137.

kiekvienoj grįčioje dienraštis randasi, tai keli kaimynai susirenka į vieną grįčių, skaito ir šnekučiuojasi¹⁰⁷.

[Ž]monės čia [Užpaliuose – A. Č.] blaivūs ir beveik visi moka rašyti ir skaityti¹⁰⁸.

Daug yra kaimų, kur nebeturime laikraščių, vaikų mokyklon nebeleidžiame, po senovei mūsų sermėgius maukia alų¹⁰⁹.

Skatinant skaityti lietuviškus laikraščius ir knygas rašyta ir apie tai, kaip patiems pramokti skaityti, rašyti¹¹⁰, svarstomas lietuviškų knygynų ir skaityklų steigimas. Skaityklų steigimas sulaukia tiek pat dėmesio, kiek ir rūpestis mokyklomis, tik mokyklų temai skiriami vedamieji, o skaityklos dažniau minimos žinutėse iš miestelių. Skaityklų, knygynų plitimas Lietuvoje, lietuviškų laikraščių prenumerata ir knygų pirkimas buvo ir atgautos lietuviškos spaudos, ir „Vilniaus žinių“ interesas. Kita vertus, mokyklų steigimas ar dėstymas lietuvių kalba jose priklausė nuo valdžios leidimo, tačiau knygynų ir skaityklų steigimas, dienraščio požiūriu, buvo žmonių aktyvumo ir organizuotumo reikalas: „[n]orint paskleisti tarp žmonių šviesos, reikia taisyti viešas skaityklas Lietuvoje. Skaityklos daugeliu atžvilgiu užvaduoja mokyklą. [...] Skaityklų taisymu turėtų užsiimti patįs žmonės“¹¹¹. Pavyzdžiui, žinutėje iš Tauragnų rašoma:

[P]atarčiau Tauragniečiams [...] įkurti tam tikslui skaityklą ar knygynėlį. Jau kai kuriose vietose pradėjo steigti po mažesnius miestelius knygynėlius ir skaityklas. Žinau tokių vietų, kur išpradžių įtaisė knygynėlį ir skaityklą tik 6 ypatos ir įmokėjo kiekvienas sąnarys po 1 rublį, bet paskiau sąnarių skaičius pasididino ir dabar draugija turi jau įvairaus turinio knygučių daugiau per šimtą egzempliorių¹¹².

Apšvietos platinimas apima ir svarstymus apie lietuvių inteligentiją, jos socialinį aktyvumą, apie išsilavinusias, „mokytas“ moteris, kaip ir emigraciją, lietuvių kvietimą apsigyventi Lietuvos miestuose¹¹³. Straipsniuose keliami klausimai ir į juos atsakoma: „Kodėl Lietuvoje maža inteligentų?“¹¹⁴, „Kur dingsta lankiusieji mokyklas?“¹¹⁵, „Keli

¹⁰⁷ L a p e l i s [?], Iš Panedėlio parapijos. Iš Lietuvos, *VŽ*, 1905 m. sausio 25 (vasario 7), nr. 22.

¹⁰⁸ P. Š l u m š t a s [?], Užpaliai. Iš Lietuvos, ten pat, 1905 m. rugsėjo 9 (22), nr. 219.

¹⁰⁹ U o d a s [Sergijus Bukevičius], Antanavo val. Iš Lietuvos, ten pat, 1907 m. spalio 17 (30), nr. 170 (779).

¹¹⁰ Š i l g a l y s [Pranas Jacevičius], Patįs iš savęs pramokusieji skaityti, rašyti ir t.t. Iš Lietuvos, ten pat, 1905 m. birželio 21 (liepos 4), nr. 150.

¹¹¹ K. S t i k l e l i s [Kostas Stiklius], Reikia Lietuvoje lietuviškų skaityklų, ten pat, 1905 m. rugsėjo 8 (21), nr. 218.

¹¹² Ž i r g u m y n a s [Adolfas Vėgėlė], Tauragnai. Iš Lietuvos, ten pat, 1905 m. rugsėjo 16 (29), nr. 225.

¹¹³ Plg. T. B a l k e l i s, *Moderniosios Lietuvos kūrimas*, Vilnius, 2012; O. M a s t i a n i c a - S t a n k e v i č, Viešojo diskurso galia: lietuvių inteligentijos savikūra periodinėje spaudoje (XIX a. pabaiga – XX a. pradžia), *Logos*, nr. 98, 2019, p. 162–173.

¹¹⁴ Kodėl Lietuvoj maža inteligentų?, *VŽ*, 1905 m. sausio 20 (vasario 2), nr. 17.

¹¹⁵ K a m a j i š k i s [Jurgis Smalstys (Smolskis)], Šis–tas prie „Žodžio jaunūmėnei“ p. Oranų Sodiečio, ten pat, 1905 m. sausio 17 (30), nr. 14.

žodžiai apie Lietuvos moteris inteligentes¹¹⁶, „Kodėl mūsų miestus užmirštame?“¹¹⁷ ar „Kodėl Lietuvoje pritrūko gydytojų“¹¹⁸.

[L]ietuvių inteligentų gali rasti visur – ir Rusijos vidury, ir Mažarusių krašte, Kryme, ant Kaukazo ir Uralo, Sibire ir Turkestane, Vakarų Europoje ir Amerikoje... tik nerasi jų Lietuvoje...¹¹⁹

[A]r maža yra lietuvių išėjusiųjų ir aukštesnius mokslus – daktarų, inžinierių, mokytojų, advokatų? Kirgizų sodžiai, baškių ir Ukrainos tyrlaukiai, Uralas ir Kaukazas kimšte prikimšti lietuvių daktarų¹²⁰.

Jeigu kiekvienas lietuvis, išėjęs gydytojaus mokslus, būtų atsiminę savo prigimta priedermę ir nebūtų jieškojęs plačiame pasaulyje lengvos duonos, didžių pelnų ir garbės, tai mūsų butumėm turėję perpilniai gydytojų savo krašte¹²¹.

Takai, kuriais mūsų jaunuomenės minios išbėga pametusios tėvų žemę, visiems žinomi: Amerika, Afrika, Varšava, Revelis, Ryga, Peterburgas, Liepoja ir daug kitų miestų ir šalių¹²².

Inteligentai kviečiami nelikti lietuviško gyvenimo nuošalyje, bet aktyviai veikti, ypač kaime, kur dar nėra tinkamų mokyklų ar žmonės nesusbūrę į draugijas. Jie ypač kviečiami naikinti savo ir kaimo žmonių socialinę ir luominę skirtį:

Inteligentas, Lietuvos miestelyje ar sodžiuje sėdėdamas, mato žmonių tamsumą, nešvarumą ir kitus trūkumus ir jisai šalinasi nuo tokių žmonių [...]; nebėkit jūs nuo tamsuolio, [...] jums inteligentai, reikia platinti tarp tamsuolių geros idėjos, įkvepiant tvirtą dvasią ir norą į jų širdis, geresnį gyvenimą pasiekti¹²³.

Švietimo ir lietuviybės judėjimas, kritiškai vertinęs senuosius gyvensenos ir elgsenos modelius, vertybes ir kvietęs keistis, savo idėjas sutelkė į konkrečius objektus – mokyklas, skaityklas, knygynus, lietuviškas knygas ir laikraščius. Dienraštyje jie tapo laikmetį, pažangos bei pokyčio poreikį išreiškiančiais medžiaginiais objektais, tarsi vaizdiniais, pasikartojančiais įvairiuose kontekstuose ir liudijančiais lietuvių visuomenės telkimosi ir keitimosi praktikas. Kaip antai, žinutėje iš Vilkaviškio, pasirašytoje I. Aičio iš Papliantės [Jono Staugaičio]:

Vilkaviškis, (Suv. gub.). [...] Vyrai, kas čia daros? Dirbame visi kaip jaučiai, o nieko neturime! Vos–nevos galą su galu sumezgame. Kur to viso priežastis? [...] // Aiškus dalykas,

¹¹⁶ K a m a j i š k i s [Jurgis Smalstys (Smolskis)], Keli žodžiai apie Lietuvos moteris inteligentes, ten pat, 1905 m. vasario 19 (kovo 4), nr. 47.

¹¹⁷ P. N e r i s [P. Vileišis], Kodėl mūsų miestus užmirštame?, ten pat, 1905 m. sausio 31 (vasario 13), nr. 28.

¹¹⁸ J. K. [Jonas Kriaučiūnas], Kodėl Lietuvoje pritrūko gydytojų?, ten pat, 1905 m. sausio 8 (21), nr. 7.

¹¹⁹ Kodėl Lietuvoj maža inteligentų?, ten pat, 1905 m. sausio 20 (vasario 2), nr. 17.

¹²⁰ Ten pat.

¹²¹ J. K. [Jonas Kriaučiūnas], Kodėl Lietuvoje pritrūko..., ten pat, 1905 m. sausio 8 (21), nr. 7.

¹²² P i l y p s [Kazimieras Žalys], Mūsų išėivystė. I., ten pat, 1905 m. vasario 14 (27), nr. 42.

¹²³ A. M. [Adolfas Moravskis?], Inteligentams (Balsas iš sodžiaus), ten pat, 1905 m. kovo 9 (22), nr. 63.

kad męs vien tik senoviškai knisdami žemę, netoli ir neilgai važiuosime. [...] Pirmiausiai, vyrai, turime rupintis turėti atsakančią gerų mokyklų skaičių, nėra mums reikia daugiau švietos. [...] Negana to, pasistengkime, kad būtų įsteigta Vilkaviškyje arba Senapilėje ukiškoji mokykla [...]. Toliaus atkreipkime atydą į mūsų seselių apšvietimą, pasistengkime, kad ir jos daugiaus išmantly ne tik apie vištas ir kiaules, arba kaip sėti rutas [...]. Man rodos, ar negalėtume męs įsteigti tokią draugiją, kuri šelptų medegiškai norinčius, bet neturinčius iš ko baigti mokslus. [...] // Nebutų pro šalį ir turėti savo valsčiuje lietuvišką skaityklą ir laikraščius [...]. // Toliaus, reikalinga mums ir lietuviška visokių ukiškų įrankių, daiktų ir rakandų sankrova¹²⁴.

Šioje žinutėje keliant klausimą apie gerovę ir kviečiant rūpintis švietimu, netikėtai atsiranda ir dar viena aktualija – lietuviška *sankrova* arba parduotuvė, praktiška gyvenimiškos kasdienybės ir ekonominės veiklos vieta.

Bendrosios lietuviškos sankrovos. Tik pradėjus leisti dienraštį, antrame 1904 m. gruodžio 11 d. numeryje aprašyta, kaip Kaune 1904 m. lapkričio 6 d. atidaryta vartotojų bendrovės „Nemunas“ įkurta sankrova:

Ryto 11 val. dėl tos priežasties katedroje buvo atlaikytos mišios, kame buvo susiję „Nemuno“ narių šeimos, o vakare 6 val. pašvęsta pati sankrova. Pašventus sankrovą tuojaus atvėrė ir pradėjo pardavinėti. Sankrova įtaisyta senajame mieste, priešais paminklą, ir lengvai kiekvienam atrandama. // Sankrovos bendrovė susideda iš 300 narių, kurie sudėjo 5000 r. // Sankrova parsigabeno apščiai įvairių prekių (tavorų) geros rūšies ir, kaip girdėti, stengsis plautinti savo apvartą vyriausiai prekių gerumu¹²⁵.

Kitame numeryje šios žinios papildytos informacija apie sankrovos narius steigėjus, kurių buvo 27, tarp jų valdininkai, namų savininkai, amatininkai, pirkliai ir visokių draugijų nariai, visi lietuviai. Rašoma, kad steigiant buvo surinkta beveik 3 tūkst. rublių, įsteigimas kainavo tūkstantį rublių. Pažymima, kad narių skaičius nuolat auga ir jau pasiekė daugiau nei 180 įvairių luomų lietuvių su vartojamuoju kapitalu daugiau nei 5 tūkst. rublių. Sankrova, švenčių dienomis prekiaujanti penkias valandas per dieną, parduoda prekių už 80 rub., o šiokiomis dienomis ir už 100 rub., daugiausia už 200 rub. Kasdien vakare valdybos nariai susirenka peržiūrėti knygų, izdo (kasos) ir likusių prekių. Sankrovoje kalbama rusiškai, lietuviškai, lenkiškai ir vokiškai. Kokia kalba užkalbina pirkėjas, tokia atsakoma. Kauniečiai dažniausiai kreipiasi lenkiškai, rusiškai ir tik retkarčiais lietuviškai; kaimiečiai, ypač tie, kurie ateina iš Suvalkų gubernijos, beveik visi kalbina lietuviškai. „Žydai pas mus į mūsų sankrovą neina, bet ypatingo pavydėjimo netur. Męs jiems nepavydime.“¹²⁶

¹²⁴ I. Aitis iš Papliantės [Jonas Staugaitis], Vilkaviškis. Iš Lietuvos, ten pat, 1905 m. lapkričio 12 (25), nr. 266.

¹²⁵ Kaunas, Iš Lietuvos, ten pat, 1904 m. gruodžio 11, nr. 2.

¹²⁶ T. Domeika [Tomas Žilinskas], Kaunas. Iš Lietuvos, ten pat, 1904 m. gruodžio 12, nr. 3.

Dažname „Vilniaus žinių“ numeryje yra žinių apie veikiančias ar steigiamas lietuviškas bendrąsias sankrovas miestuose ir miesteliuose – Utenoje, Raseiniuose, Telšiuose, Tytuvėnuose, Vabalninke, Marijampolėje, Joniškyje, Pilviškiuose, Smilgiuose, Sintautuose, Zypliuose, Naumiestyje, Anykščiuose ar Vosyliškyje. Tai kooperatinės parduotuvės, steigtos dažniausiai vartotojų bendrovių, ypač ėmusios plisti po 1905 m. revoliucijos¹²⁷. Jos buvo įvairios – ūkinių, maisto, kolonijinių prekių, taip pat ir knygų. Trečio 1904 m. gruodžio 12 d. dienraščio numerio vedamasis straipsnis „Apie bendrąsias sankrovas“ prasideda patarimu:

Kaip padaryti, kad galėtum arti gauti visko, ko tik reikia neperbrangiai ir ne kokias išrankas, o gerus daiktus, antgalo gauti ir tokių daiktų, kurių nedaug, ar ne taip tankiai teprireikia? Geriausias patarimas šiame reikale – imti ir patiems įsitaistyti sankrova, t. y. padėti sankrovos įtaisymui reikalinga suma pinigų, parūpinti vieta ir nususamdyti ištikimas, gerai nusimanęs apie tokius daiktus žmogus, kad galėtų vesti sankrovą taip, kaip pirkikams reikia¹²⁸.

Straipsnyje populiariai paaiškinamas ir kooperacijos principas: steigiant sankrovą pirmiausia reikia pinigų, o didelei sankrovai – daug pinigų, kurių nelengva pritraukti. Bet dideli pinigai susideda iš mažų, tad reikiamą sumą galima surinkti iš smulkių pinigų, tik reikia gerų norų ir sutarties. Juo daugiau prisidės žmonių, tuo mažiau kiekvienam teks dėti. Sutartį reikia sudaryti „ant rašto“, surašant, kiek kiekvienas įmoka, kuriam tikslui pinigai leidžiami ir kaip tvarkomas pelnas. Patariama bendrovę kurti dviem teisiniais būdais: susitarus pasirašyti aktą pas notarą ar susivienijus į bendrovę pagal, pavyzdžiui, vartotojų bendrovės įstatymus. Straipsnyje aprašoma sankrovų steigimo istorija Anglijoje, kur skurdžiau gyvenantys, nenorėdami brangiai mokėti už prekes, įsteigė sankrovą pirkdami prekes pigiau tiesiai iš fabriko. Kalbamu metu Anglijoje buvo apie du milijonai tokių šeimynų, jų parduotuvės buvo susivienijusios į didžiules bendroves, kurios ne tik prekiaavo, bet ir statė fabrikus:

Pirmutinė gerai pasisekusioji sankrova įsteigta prieš 60 metų. 1844 metais Rochdal'io miestelyje krūvelė nustojusiųjų darbo samdininkų susimetė į pustrečio šimto rublių ir įsitaistė sankrovą. Iškart jiems ėjosi nepuikiai, bet šiandien jų bendrovė tur jau į 20 sankrovų. Toje pat vietoje, kame rado prieglaudą pirmutinė jos sankrova, šiandien stovi puikūs namai, kame patilpo ne tik didelė sankrova, bet ir erdvi salė bendrovės nariams susirinkti ir knygynas, kur galima gauti pirkti ir pasiskaityti visokių knygų¹²⁹.

„Vilniaus žinių“ straipsniuose aptariami prekybos ir kooperacijos tikslai, veikėjai, būdai kapitalą surinkti ir teisiškai įforminti, raštvedyba, būdai steigti sankrovas, apsirūpinimas kokybiškėmis prekėmis ir konkurencijos klausimai. Sėkmingi pavyzdžiai dienraš-

¹²⁷ P. Š a l č i u s, *Raštai. Lietuvos prekybos istorija*, Vilnius, 1998, p. 182.

¹²⁸ Pr.-M š. [Pranas Mašiotas], Apie bendrąsias sankrovas, *VŽ*, 1904 m. gruodžio 12, nr. 3.

¹²⁹ Ten pat.

tyje aprašyti konkrečiai ir smulkiai. Kaip antai žinutėje iš Naumiesčio: „1903 liepos 12 d. Naumiestyje atsidarė pirmutinė lietuviška sankrova vardu „Diegas“. Pinigus (3180 rub) sudėjo 20 ukininkų. Pirmaisiais gyvavimo metais gavo gryno pelno viršaus 21 %“¹³⁰. Tačiau kooperatinė prekyba vertinama ne tik ekonominiu ar vartojimo požiūriu. Išsiplėtojusi diskusija dėl poreikio steigti lietuviškas bendrąsias sankrovas jungiančią vyriausiąją kontorą su centru Panevėžyje peržengė organizacinius klausimus. Joje dalyvavęs J. Tumas-Vaižgantas pabrėžė kooperacijos, žmonių telkimosi, socialinio solidarumo politinę, socialinę ir etinę reikšmę:

Nors vyriausysis bendrovių tikslas yra sutelkimas tuleriopus medžiagiškos naudos (tai ir padaro); tėčiaus yra ir antras, ne mažiaus svarbus – doriška, kulturiška įtekmė. Bendrovės „lavina žmogų, pratina jį užlaikyti vienybę, sutarimą ir pasišventimą dėl visūmenės labo“ (Žiūr. „Metraštis“, 77 p.). Plėtoja susiaurėjusį jo išmanymą. [...] Jauzdamas savo dalį priekininkų bendrovėje, lengviaus pajus ir supras, jog ir valstyjoje yra jo dalis; įsitraukus į rūpinimos apie plačius politiškus dalykus, nuo kurių priguli ir „jo“ dalies čielybė. Grįž tokiu būdu prie prigimto savo gyvenimo būdo – bendrybės, nes žmogus yra draugijinis gyvulys, animal sociale¹³¹.

„Vilniaus žinių“ rūpinimasis lietuviškomis bendrosiomis sankrovomis tai ne tik praktinis veikimas, kaip buvo sakoma, „pirkliavimo“ srityje, bet ir aktyvi tautinio judėjimo dalis. Sankrova dienraštyje tapo vienu iš lietuvišką veiklą žyminčių požymių. „Vilniaus žiniuose“ miestelių aprašymuose apibūdinant jų gyventojus, vietos istoriją, dabartį ir lietuviybės sklaidą, šalia mokyklos, knygyno ir skaityklos, lietuviškų laikraščių prenumeravimo dažnai parašoma ir kiek yra lietuviškų sankrovų, kiek kitokių. Sankrovų lietuviškumas reprezentuojamas pagal steigėjus, pažymint jų reklamų, vadinamųjų *iškaišų* (*iškabų, parašų*), kalbą. Pavyzdžiui, rašoma, kad Pilviškiuose yra 3 *kolonijališkos* lietuvių sankrovos ir 1 maistinė, 2 lietuvių *duonkapės* ir vienas mėsininkas: „[v]isi tie lietuviai turi *iškaišas* su lietuviškais parašais“¹³². Joniškėje įsikūrė sankrova su lietuviška *iškaiša* „Joniškėčių suvartotojų bendrovė“, yra dar penkios sankrovos¹³³. Arba rašoma, kad nors yra pasiturinčių žmonių, vaikai į mokyklą neleidžiami, beveik niekas neskaito lietuviškų laikraščių, sankrovų su „lietuviškais parašais“ taip pat nėra¹³⁴. Kartais rašoma dar aštriau, pavyzdžiui, Žagarėje yra 15 lietuviškų sankrovų, bet „iškaišų“ nėra lietuviškų, vien rašytos rusiškai, nors vokiečių Žagarėj įtaisė vyno *pardavyklą* ir pakabino lietuvišką parašą:

¹³⁰ Ž v a i r i s [Justinas Aukštuolis?], Iš Naumiesčio. Iš Lietuvos, ten pat, 1905 m. sausio 24 (vasario 6), nr. 21.

¹³¹ (TB) [Juozas Tumas-Vaižgantas], Bendrovės – praktiškas žmonių lavinimas, ten pat, 1905 m. kovo 31 (balandžio 13), nr. 82.

¹³² Iš Pilviškių. Iš Lietuvos, ten pat, 1905 m. sausio 6 (19), nr. 5.

¹³³ Ž i r n e l i s [Antanas Šležas], Žagarė. Iš Lietuvos, ten pat, 1905 m. vasario 9 (22), nr. 37.

¹³⁴ V. P r u s a s [Jonas Vanagaitis], Slabada. Iš Lietuvos, ten pat, 1905 m. rugpjūčio 19 (rugsėjo 1), nr. 201.

„[g]ėda jums žagariečiai, jog dėl keleto rublių nepasirodote kuo esą! Ar gi jums teip netinka lietuviški parašai? ar gi norite buti išgamomis?“¹³⁵ Akivaizdu, sankrovų reklamos ir iškabos buvo ne tik būdas informuoti, pritraukti pirkėją, bet ir etnines ribas žymintis tautinio tapatumo ir kolektyvinio telkimosi ženklai.

Kooperatinę prekybą Lietuvoje tyrinėjęs Petras Šalčius ją sieja su po 1863–1864 m. Lenkijoje paplitusia „organinio darbo“ idėja ir pastebi, kad lietuviškos spaudos propaganda skatino imtis kooperatinės prekybos ir kurti bendroves. Pirmą stambi kooperatinė prekyba įmonė buvo „Kauno bendrovė žemės ūkio dalykams pirkti ir parduoti“ (Kauno sindikatas), įsteigta dvarininkų 1892 m. Tačiau plačiausią kooperatinės prekybos bendrovių tinklą sudarė vartotojų bendrovės, atsiradusios dar 1869 m. P. Šalčius teigia, kad prieš Pirmąjį pasaulinį karą Lietuvoje veikė daugiau kaip 100 bendrovių, kurios jungė apie 15 tūkst. narių, o jų apyvarta sudarė apie 2 mln. rublių¹³⁶. Jas steigė ir jose dalyvavo įvairių luomų ir lyties lietuviai – inteligentai, kunigai, ūkininkai, amatininkai, valdininkai. Vartotojų bendrovių idėja Lietuvoje, anot Vincento Lukoševičiaus, pradėta skelbti jau pirmuose lietuvių laikraščiuose, „Šviesoje“, „Varpe“, „Ūkininke“. Ypač sparčiai pradėta steigti vartotojų bendroves ir propaguoti kooperacijos idėjas atgavus spaudą ir po 1905 m. revoliucinių įvykių. Prie dienraščio „Vilniaus žinios“ buvo susibūręs neoficialus „kooperatinių būrelis“, kuriam priklausė A. Domaševičius, kunigas F. Kemėšis, M. Sleževičius, D. Šidlauskis, A. Vėgėlė ir kiti. Būrelis tapo viena iš prielaidų oficialiai įsikurti Vilniaus draugijai kooperacijai remti, kuri kėlė tikslą aiškinti kooperacijos galimybes ir esmes, turėti instruktorių, kurie patartų vartotojų ir kredito bendrovėms, organizuotų veiklą, leistų kooperacijai skirtus leidinius¹³⁷.

„Vilniaus žinių“ kvietimas steigti sankrovas, leisti vaikus į prekybos ir amatų mokyklas bei steigti jas – tai raginimas imtis sumanymų kitoje nei žemės ūkis srityje. Tai siekis kelti ekonomiką, žmonių kvalifikacinius gebėjimus ir žadinti vaizduotę – „ekonomiškai Lietuva tik tada galės pakilti, kadu mūsų rankose ims žydėti amatai, pirklystė ir pramonė“¹³⁸. Tai ir siekis skatinti žmonių aktyvumą ir solidarumą, pavyzdžiui, steigiant kooperatines kredito bendroves – „savitarpinio pasiskolinimo draugoves“, siekiant pagelbėti kapitalu prekyba ir žemdirbyste besiverčiantiems savo nariams, nepaisant lyties ir luomo¹³⁹, ar skolinamąsias kasas – „nedideles savatarpines skolinamąsias kasas“ tokias

¹³⁵ Žirnelis [Antanas Šležas], Žagarė..., ten pat, 1905 m. vasario 9 (22), nr. 37.

¹³⁶ P. Šalčius, min. veik., p. 180, 183.

¹³⁷ V. Lukoševičius, Kooperacijos judėjimas Lietuvoje iki Pirmojo pasaulinio karo, *Pinigų studijos* 2005, nr. 1, p. 45–46, 48–49.

¹³⁸ Skausmas [Antanas Staugaitis], Žodis visiems, *VŽ*, 1905 m. sausio 06 (19), nr. 5.

¹³⁹ E. Z. [Zofija Landsbergytė-Jablonskienė], Pasigelbimasis kreditas Vilniuje, ten pat, 1904 m. gruodžio 22, nr. 12.

reikalingas ūkininkams ir amatininkams¹⁴⁰. Visas šis aktyvumas ir telkiamasis kėlė kooperacijos, savitarpio pagalbos ir savišalpos idėją ir ūkinės pažangos tikslą, įgyvendinamą telkiantis ne pagal luominį, bet tautinį interesą.

Kraštas ūkiškas. Pirmo „Vilniaus žinių“ numerio redakcijos vedamajame „Mūsų šventė ir mūsų rūpestis“ rašoma, kad ėmus rūpintis svarbiausiais tautos reikalais, „reikės atsižiūrėti pirmiausia į Lietuvos ukininkus, į artojus, į lauko darbo žmones“¹⁴¹. Pokyčiai ūkininkavime ir žemdirbystėje – „pakėlimas kultūros sodžiuje“ – yra antra svarbi dienraščio tema šalia rūpinimosi švietimu ir mokyklomis. Dienraštis siekė įtikinti ir paskatinti ūkininkus keistis, įvertinti laiko reikalavimus ir sekti progresą, atsisakyti aklo vergiško prisirišimo prie senovės, šviestis, nes senoviškas ūkininkavimo būdas mažina pelną ir yra nenaudingas. Skatinama patariant ir nuolat iliustruojant pavyzdžiais, kaip kurti pelningą ūkį ir ūkininkauti naujoviškai rinkos sąlygomis. Net ir nesėkmės yra dalykus reklamuojanti paskata. Pavyzdžiui, ūkininkų skundai dėl blogų metų, dėl to, kad javai neužderėjo arba jų kaina žema, sėkla bloga, sėmenys netikę ir tų pačių niekas neperka, linai žali nurauti ir juos paklostytus apsnigę, žiemą bulvės rūsyje sušalusios ir gyvuliai tvartuose kritę ar žmonėms trūksta pinigų, ne kartą taip apibendrinami: „ne kažin–ką kitą kaltinti už savo neturtę, bet vien tik savo tamsumą“¹⁴². Svarbiausias patarimas – „kiekvieno ukininko steigimas privalo būti, greta traukimo kuodidžiausio pelno iš ukio, kelti to ukio spėkas ir našumą“¹⁴³.

Apie ūkininkavimą svarstoma konkrečiai – koks yra geras, blogas ar išmintingas ūkininkavimas, tinkamas žemės valdymas – „nesidalina ukių į dalis, dėlto turtingi ir malonu žiūrėti į jų gyvenimą“¹⁴⁴, servitutų klausimai, sandėlinių grūdų magazinų naikinimas pasiimant pinigus ir už juos išlaikant mokyklas¹⁴⁵. Pateikiami įvairiausi patarimai, kaip prižiūrėti gyvulius, saugiai dirbti su žemės ūkio mašinomis, ūkininkauti smėlynuose, parengti žemę miežiams, akėti vasarųjų, kaip pagerinti žemę ir kuo tręšti, kaip pereiti prie daugialaukės sistemos, tvarkytis mažame ūkyje ar ūkininkauti priemiestyje, tvirti tvoras ar rišti gyvulius. Kaip ir sankrovų atveju ypač akcentuojama žmonių kooperacija – „keli ukininkai [Alytuje – A. Č.] susidėję pinigų pradėjo pernai gabenti druską ir dirbtines trąšas laukams tręšti, vagonais“¹⁴⁶.

¹⁴⁰ Pr. M š. [Pranas Mašiotas], Apie skolinamąsias kasas, ten pat, 1904 m. gruodžio 21, nr. 11.

¹⁴¹ Redakcija, Mūsų šventė ir mūsų rūpestis, ten pat, 1904 m. gruodžio 10, nr. 1.

¹⁴² Lidukiai. Iš Lietuvos, ten pat, 1905 m. kovo 11 (24), nr. 65.

¹⁴³ Keli žodžiai apie pienininkystę, ten pat, 1904 m. gruodžio 10, nr. 1.

¹⁴⁴ P. Š l u m š t a s [?], Užpaliai. Iš Lietuvos, ten pat, 1905 m. rugsėjo 9 (22), nr. 219.

¹⁴⁵ G a b r y s [Juozas Gabrys-Paršaitis], Servitutai, ten pat, 1905 m. sausio 9 (22), nr. 8; Juoz. Š v ě k š - n u s [Juozas Rūpšys], Kas geriau: ar sandėliniai grūdų magazynai, ar jų vietoj pinigai?, ten pat, 1905 m. sausio 19 (vasario 1), nr. 1; K a m a j i š k i s [Jurgis Smalstys (Smolskis)], Apie valsčiaus magazine panaikinimą, ten pat, 1905 m. sausio 23 (vasario 5), nr. 20.

¹⁴⁶ Iš Alytaus. Iš Lietuvos, ten pat, 1905 m. sausio 23 (vasario 5), nr. 20.

Pabrėžiama, kad ūkiško gyvenimo permainos ūkininkams turėtų būti suprantamos ir jų nauda akivaizdi. Ūkininkai turėtų žinoti, kaip jas įgyvendinti ir patys nuspręsti tai daryti: „labiausia reik mūsų ukininkams šviesos, pinigų (lengvos paskolės), na ir progresyviškesnės dvasios“¹⁴⁷. Permainas įgyvendinant itin svarbus švietimas, žemdirbystės mokyklų steigimas, parūpinimas gerų ūkiškų knygų, iškelta ir keliaujančių valstiečius konsultuojančių agronomų idėja. Ūkininkai skatinami savo sūnus leisti į specialiąsias agronomijos mokyklas, kad jas baigę grįžtų į kaimą: [k]as gali abejoti, joguei šiandien, nemokant pritaikyti mokslo prie žemės apdirbimo, sunku yra verstis mūsų ukininkams. // Todėl ir ukininkų išlavintų reikia mums kodaugiausia!¹⁴⁸ Kritiškai pasisakoma esamos nuostatos atžvilgiu, kad ūkininkai vaikus leidžia į mokslą ne tam, kad baigę dirbtų ūkyje, bet tam, kad vaikus pašalintų iš ūkio¹⁴⁹. Apskritai iškeliamas ūkininkų inteligentų klausimas – „[b]ene tik tada tapsi tikru inteligentu, kada prasišalysi nuo ūkio [...]. // Reikia mums inteligentų daktarų, advokatų, inžinierių ir kitokių..., o kodėl nereikia inteligentų ūkininkų¹⁵⁰.

Žemės ūkio plėtra, jo socialiniai, techniniai, ekonominiai pokyčiai ir pažanga skatinti dienraštyje ne tik derinantys prie realiai vykusių procesų, bet ir tuos procesus inicijuojant. Tai į ateitį orientuota strateginė kryptis.

Kviečiant naujoviškai ūkininkauti ypač išsiskiria viena sritis kaip pokyčio ženklas – tai pienininkystė ir kooperatinių pieninių idėja¹⁵¹. Jau pirmame „Vilniaus žinių“ numeryje yra straipsnis „Keli žodžiai apie pienininkystę“¹⁵², nusišęsiantis ir į antrą numerį. Jame rašoma:

Sulyg pienininkystės mūsų kraštas pasiliko užpakalyje daugelio kitų kraštų. Nekalbu jau apie vakarų šalis: Vokietiją, Daniją, Švediją, Angliją ir kitas, [...] kaip antai Jaroslavo, Vologdos gubernij[as] [...]. // Katrame tiktai krašte žemininkai griebėsi prie pienininkystės, netrukus tenai žemininkystė patarpo [...]. // Pritirtas jau daiktas, kad pienininkystė atgaivina, sustiprina ir sutvarkina visą žemės ūkį. Pienininkystė negana, ką duoda ukininkui kasdieną šviežią skatiką už pieną, sviestą, surius, bet ir visam ukiui suteikia reikalingą nuosakuma, veda ūkį keliu nuolato labinimos savomis pajiegomis, be jokios paramos iš šalies¹⁵³.

Butinai reikia sumažinti ariamus laukus, o į tą vietą pasigaminti daugiau gerų šienaujamų pievų. [...] Reikia paliauti sėjus linus, reikia taisyti karvių ir verstis pienu, sviestu. Prie pienininkystės reikia taisyti geresnės veislės kiaulių, kurios suvalys visa liekanas nuo pieno¹⁵⁴.

¹⁴⁷ Juoz. B u r. [Juozas Burba] Ko trūksta mūsų ūkininkams?, ten pat, 1905 m. vasario 7 (20), nr. 35.

¹⁴⁸ S k a u s m a s [Antanas Staugaitis], Žodis visiems, ten pat, 1905 m. sausio 6 (19), nr. 5.

¹⁴⁹ Juoz. B u s. [Juozas Burba], Balsai apie pakėlimą kultūros sodžiuje, ten pat, 1905 m. sausio 16 (29), nr. 13.

¹⁵⁰ O r a n ū s o d i e t i s, Oranai, Vilkav. pav. Sodiečio žodis jaunūmenei, ten pat, 1904 m. gruodžio 17, nr. 8.

¹⁵¹ Plg. V. L u k o š e v i č i u s, min. veik., p. 55–58.

¹⁵² Keli žodžiai apie pienininkystę, *IŽ*, 1904 m. gruodžio 10 d., nr. 1.

¹⁵³ Ten pat.

¹⁵⁴ Keli žodžiai apie pienininkystę, ten pat, 1904 m. gruodžio 11 d., nr. 2.

Dienraščio straipsniuose skatinta įsigyti lietuviškų geros veislės karvių, steigti pienines ir pienininkų bendroves, burtis į kuopas ir pirkti reikalingus įrankius. Rašoma, kad sėkmingiausia Europoje yra Danijos pienininkystė, kuria seka ir kitos šalys techniniu ir ekonominiu požiūriu. Išskiriama Danijos idėja steigti pienininkų bendroves arba korporacijas, pradėta įgyvendinti XIX a. antroje pusėje. Tos bendrovės vienijo ne tik stambius, bet ir vidutinius bei smulkius ūkininkus ir sudarė jiems visiems vienodas sąlygas uždirbti didesnę pelną nei pavieniui gaminantiems. Bendrovei priklausantis ūkininkas, turintis vieną karvę, parduoda pieną už tokią pačią kainą, naudojami visomis tos bendrovės privilegijomis kaip ir jai priklausantis stambus ūkininkas. Susivieniję pienininkai gali pagaminti geresnio, bet pigesnio sviesto. Pabrėžiama, kad kartu su pienininkyste Danijoje plėtojamas kiaulių auginimas. Pieninėse pagaminti dideli kiekiai sviesto, taip pat kauliena eksportuojami į Angliją¹⁵⁵.

Dienraštyje pateikiama ir vietinių pavyzdžių. Žinutėje iš Vilniaus aprašoma, kaip Višemirskis, iš gr. Tiškevičiaus pirkęs pieninę Vilniuje, Stepono gatvėje, sudarė sutartį su keliais pieno tiekėjais, įrengė sviestinę, kurioje perdirba neparduotą pieną į sviestą. Jo pieninė dirba visus metus. Per metus pristatoma 100 tūkst. gorčių pieno. Pelną jis gauna iš pieno ir sviesto, vasarą – 12 rub. už pūdą sūdyto ir 16 rub. už pūdą nesūdyto sviesto. Pieną iš Žaslių jam atveža geležinkeliu ir tai atsieina 1–2 kap. už gorčių. Pieninės išlaikymas kainuoja 2 tūkst. rublių, bet tai padengia pelnas. Žinutėje pabrėžiama, kad gerai sutvarkyta pieninė gali padėti uždirbti daug pinigų iš pieno¹⁵⁶. Ir vėlesniuose straipsniuose bei žinutėse kviečiama statyti pienines, steigti pienines bendroves¹⁵⁷:

Raseiniuose įsteigė pieninę draugiją „Fortuna“, kuri nuo Gegužės 1(14) d. 1901 m. iki Birželio 1 (14) d. 1902 m. perdirbo išviso 12.600 gorčių pieno į sviestą, o nuo Gegužės 1 (14) d. 1904 m. iki Gegužės 1 (14) 1905 m. – 149.000 gorčių. Draugija „Fortuna“ dirba centrifugomis (kurias varo garinė mašina) ir išdirba kuogeriausią sviestą. Siunčia jį sviestą į užsienį¹⁵⁸.

Taip pieninė šalia mokyklos, skaityklos, sankrovos dienraštyje tampa dar vienu objektu, įprasminančiu gyvenimo pokyčius ir modernizaciją. Jie visi išreiškia konkrečias, praktiškas ir tuo pat metu revoliucines idėjas ir yra civilizacinės pažangos bei tautinio telkimosi orientyrai. Būdinga, kad tauta kaip progreso variklis čia neturi valstybinių galių. Tai liberali „mažoji politika“, susitelkusi į individą ir jo aktyvumą bei rezistencinį tautinį nusiteikimą.

¹⁵⁵ Ukininkystė. Keli žodžiai apie pienininkystę ir pienininkų bendroves, ten pat, 1904 m. gruodžio 18, nr. 9.

¹⁵⁶ A. M o r a v s k i s, Vilnius. Iš Lietuvos, ten pat, 1904 m. gruodžio 15, nr. 6.

¹⁵⁷ P i e n i u s [Leonardas Daukša], Apie karvę. Įvairios žinios, ten pat, 1905 m. kovo 10 (23), nr. 64.

¹⁵⁸ M. D o v o i n a - S i l v e s t r a v i č i u s, Raseiniai. Iš Lietuvos, ten pat, 1905 m. rugsėjo 4 (17), nr. 215.

Lietuviškieji vakarai. Tautos idėja, teigia E. Gellneris, yra pagrįsta kultūrinio bendrumo principu – idėjų, ženklų, asociacijų, elgesio ir bendravimo būdų sistema¹⁵⁹. Bet visa tai randasi ir tampa visuotinai atpažįstama įvykiuose ir bendrame veikime. Skaitant „Vilniaus žinias“ matyti, kad bene akivaizdžiausiai ir vienareikšmiškai lietuviybę to meto visuomenėje įprasmina lietuviškieji vakarai ir vaidinimai, XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje Lietuvoje iš slaptų susiejimų išaugęs „lietuviškųjų vakarų“ sąjūdis, plitęs ir lietuvių kolonijose carinėje Rusijoje bei emigracijoje. Panaikinus spaudos draudimą 1904 m., lietuviškieji vakarai Lietuvoje tapo viešais renginiais¹⁶⁰. M. Biržiška pabrėžia, kad lietuviškieji vakarai buvo ne paprasti nerūpestingi pobūviai; jie sutvirtindavo ir sužadindavo tautinę sąmonę¹⁶¹.

Jau antrame „Vilniaus žinių“ numeryje yra straipsnelis „Teatras“, kurio pavadinimas užrašytas didesnėmis raidėmis. Jame aprašyta Latvių teatre Rygoje vaidinta latvių poetės Aspazijos drama „Vaidellote“ apie Lietuvos senovę, Algirdo laikus¹⁶². Po kelių dienų dienraštyje pasirodė ir žinutė apie pirmą kartą valdžiai leidus Lietuvoje 1904 m. spalio 31 d. įvykusį lietuvių spektaklį Šiauliuose, už kurį surinktos lėšos skirtos Joniškio padegėliams¹⁶³. Joje rašoma, kad spektakliai kitur gyvenantiems lietuviams yra reikalingi, kad jie galėtų susitikti, artimiau susipažinti, pasijausti tarp savųjų. Bet ypač jų reikia Lietuvoje. Vaidinimai „gali suteikti žmonėms pasilinksminimą, praplatinti tarp jų šviesą ir labiau pastatyti juos ant to kelio, kuriuo jau eina kitos kulturingosios tautos“¹⁶⁴. Žinutėje rašoma, kad naminiai arba šeimyniniai spektakliai, rengiami Lietuvoje ūkininkų sodiečių, rodo viešų vaidinimų reikalingumą ir lietuvių kultūrinį išprusimą. Tą kartą Šiauliuose vaidinta Keturakio (Antano ir Juozo Vilkutaičių) komedija „Amerika pirtyje“. Tik padavus prašymą valdžiai leisti rodyti vaidinimą, žmonės vieni kitų ėmė klausinėti, kas girdėti apie teatrą. Bilietai buvo išpirkti per dvi dienas, jei jų būtų buvę dvigubai daugiau, ir jie būtų išpirkti. Per pertraukas grojo kariuomenės muzikantai, publika drąsiai kalbėjo daugiausia lietuviškai, nebijodami, kad juos apšauks „litvomanais“. Žmonių susirinko visokių: ir dvarponių, ir sodiečių ūkininkų, ir miesto darbininkų, ir valdininkų būrelis, gimnazijos mokinių, studentų – visokių luomų ir kilimo. Po vaidinimo iki penktos valandos ryto vyko šokiai, tarp kitų ir lietuviški: suktinė, piršlys, blezdingėlė. Spektaklis žmonėms padarė didelį įspūdį, surinkta daug pinigų Joniškio padegėliams, uždirbo ir organizatoriai. Pasveikinimą atsiuntė Švenčionių žmonės, per laikraščius pasveikino latviai, lenkai ir rusai¹⁶⁵.

¹⁵⁹ E. G e l l n e r, min. veik., p. 22–23.

¹⁶⁰ Š. T r i n k ū n a i t ė, Lietuvių mėgėjų teatras tautinio sąjūdžio laikais (XIX a. pabaiga – XX a. pradžia), *Menotyra*, 2003, nr. 4 (33), p. 11–17.

¹⁶¹ M. B i r ž i š k a, min. veik., p. 177.

¹⁶² Ž a i b a s [Antanas Vizbaras], *Teatras, VŽ*, 1904 m. gruodžio 11, nr. 2.

¹⁶³ Šiauliai. Iš Lietuvos, ten pat, 1904 m. gruodžio 16, nr. 7.

¹⁶⁴ Ten pat.

¹⁶⁵ Ten pat.

Dienraščio numeriuose gausu žinių apie viešus valdžiai leidus vykusius lietuviškus vaidinimus, vadintus „Lietuviškaisiais vakarais“. Jie aprašomi žinutėse iš Lietuvos miestelių 1908 m. atsiradusioje rubrikoje „Mūsų scena“, kartais „Iš draugijų gyvenimo“, „Mūsų korespondencijos“. Anot žinučių, visų renginių scenarijus buvo panašus: pradžioje vaidinamas spektaklis, neilgos komedijos ar vaidinimai istorine tema, po jo choras dainuoja tautiškas dainas, dažnai „Lietuva, tėvyne mūsų“, kurią išgirdusi publika atsisodavo, deklamuojamos lietuviškos eilės, pavyzdžiui, Maironio, V. Kudirkos, A. Jakšto. Chorai kartais apsirengdavo tautiškai. Per pertraukas grodavo orkestras, veikdavo bufetas, o renginio pabaigoje vykdavo šokiai iki ryto. Rašoma, kad šokiami lietuviški šokiai, bet ir tuo metu paplitę valsai, polkos, mazurkos. Pateikiami ir atsiliepimai apie pasisekusius ar nepasisekusius spektaklius ir aktorius.

Žinučių apie vakarus ir vaidinimus padaugėjo ir padažnėjo ypač vėlesniais metais. Pavyzdžiui, 1909 m. sausio 3 d. žinutėje iš Radviliškio aprašomas Keturakio „Amerika pirtyje“ vaidinimas siekiant surinkti lėšų ugniagesių kuopai. Po vaidinimo vietinis choras, vadovaujamas p. Raubiškos, padainavo kelias dainas, geriausiai „Lietuva, tėvyne mūsų“ ir „Ant kalno karklai“, kurias publikai pageidaujant turėjo kartoti. Žmonių susirinko 400 ir dar 100 turėjo grįžti namo, nes nebuvo vietų. Žmonėms pageidaujant vakaras bus kartojamas¹⁶⁶. Po trijų dienų, sausio 6 d., rašoma apie tai, kaip Vilniaus artistų mylėtojų kuopa vaidino Vilniaus lietuvių savitarpinės draugijos naudai penkių veiksmų tragediją „Živilė“. Po spektaklio choras, vadovaujamas Tallat-Kelpšos, dainavo tautiškas giesmes, kurios kaip visuomet pataikė klausytojams į širdį. Vakarą užbaigė šokiai. Publikos buvo susirinkę nemažai¹⁶⁷. Po kelių dienų, sausio 11 d. vėl žinutė, šįkart iš Šiaulių. Čia dramos–muzikos–dainos draugija „Varpas“, kuri iš pradžių būrė 50 narių, vėliau 100, kiekvieną subatvakarį surengia vakarus. Žmonių prisirenka tiek, kad nesutelpa visi norintys dalyvauti. Juose aptariami draugijos reikalai, skaitomi referatai, svarstoma, paskui deklamuojama, dainuojama, o pabaigoje šokama, vyksta „Amūro krasa“ (paštas); čia pat būna ir bufetas. Rašoma, kad „Varpas“ kuria nuosavą orkestrą, chorą, užsisakė laikraščius „Vilniaus žinios“, „Viltis“, „Šaltinis“¹⁶⁸.

Vaidinimams, vakarams ir koncertams rengti reikėjo gauti Rusijos valdžios vietos administracijos leidimą. Repertuaras buvo griežtai cenzūruojamas, o leidimus išduodavo vietos valdžia, kuriai pavesta ir priežiūra¹⁶⁹. Leidimus išduodavo oficialiai įsteigta draugijai arba administracijos pripažintam reikalui rengti¹⁷⁰. „Draugijinis visuomenės

¹⁶⁶ Ilgask v. [?], Radviliškis. Mūsų scena, ten pat, 1909 m. sausio 3 (16), nr. 2 (1133).

¹⁶⁷ Vilnius. Kas girdėti. Lietuvoje, ten pat, 1909 m. sausio 6 (19), nr. 4 (1135).

¹⁶⁸ Dionizas P. [?], Šiauliai. Iš draugijų gyvenimo, ten pat, 1909 m. sausio 11 (24), nr. 8 (1139).

¹⁶⁹ B. Avižinienė, Viešų lietuviškųjų vakarų repertuaro cenzūra XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Rusijos imperijoje, *Colloquia*, nr. 34, 2015, p. 37–59.

¹⁷⁰ Ten pat; M. Biržiška, min. veik., p. 178.

gyvenimas“, telkęs apie save žmones, leistas ir suaktyvėjo po spaudos draudimo panaikinimo. Anot M. Biržiškos, Lietuvos gyvenimo sąlygos ir tautinio sąjūdžio reikalai nustatė naujas socialinio organizavimosi formas ir kryptis. Pirmoji legali tapo Vilniaus lietuvių savitarpinės pašalpos draugija¹⁷¹. Lietuviškus vakarus organizuodavo savišalpos draugijos, rengusios ir šeimyninius vaidinimus, taip pat lietuvių dramos, muzikos ir dainų draugijos: Vilniuje – „Rūta“, „Vilniaus kanklės“, Kaune – „Daina“, Šiauliuose – „Varpas“, Panevėžyje – „Aidas“¹⁷², Marijampolėje ir jos apylinkėse – kultūros ir švietimo draugija „Šviesa“, lietuvių katalikiška švietimo ir labdaros draugija „Žiburys“. Kai kurios jų turėjo savo vaidintojų trupes, orkestrus, chorus. Kaune chorui vadovavo Juozas Naujalis, Šiauliuose dirigavo Stasys Šimkus.

Lietuviškieji vakarai buvo vieši mokami vietos renginiai, tad dalyvaudavo juose visi norintys, nusipirkę bilietą. Dienraščio žinutėse ne kartą pabrėžiama, kad vakare dalyvavo visokių luomų žmonės – dvarininkai, ūkininkai, miesto darbininkai, valdininkai, gimnazijos mokiniai ir studentai. Kita vertus, nors vakarai buvo lietuviški, juose dalyvaudavo ne tik lietuviai ar lietuviškai kalbantys, bet ir kitų tautybių vietos gyventojai – latviai, lenkai, rusai, vokiečiai ar žydai, dažnai kaip nors prisidėdami prie vakaro rengimo. Pavyzdžiui, žinutėje iš Utenos rašoma, kad lenkai organizavo bufetą ir „buvo prielankūs lietuviams“, nors per šokius buvo „dvi partijos – klumpakojiečių ir mazuriečių“¹⁷³. Taigi lietuviškieji vakarai, telkdami *savąją* lietuviškąją visuomenę, tuo pat metu naujai kūrė ir transformavo santykį su *kitu* – luominiu ir (ar) etniniu *kitu*. Kiekvienas, pirkęs bilietą ir prisidėjęs prie to, kad vakaras įvyktų, dalyvavo bendrame renginyje ir tapo lygiaverčiu vakaro dalyviu bei tos naujai besikuriančios visuomenės nariu.

Vakarų metu veikė bufetai ir juose buvo perkama, loterija taip pat buvo mokama. Renginių metu gautas pelnas būdavo skiriamas padegėliams, neturtingiesiems, gaisrininkams, besimokančiai jaunuomenei, neturtingų atsargos kareivių šeimoms, kurių nariai buvo kare, sušelpimui, ar mokyklai, skaityklai įsteigti, lietuvišką vakarą organizavusiai draugijai ar kuriai kitai remti. Dalyvaudami lietuviškuose vakaruose žmonės ne tik palaikė lietuvių, bet ir finansiškai rėmė numatytas paramos intencijas. Iš „Vilniaus žinių“ publikacijų, kuriose smulkiai nurodomi biudžetai, pelnas ir išlaidos, matyti, kad lietuviškas veikimas tai ne tik kalbėjimas lietuviškai, tautinis susipratimas ir pripažinimas esant lietuviu, dalyvavimas veikloje, bet ir finansinis tos veiklos rėmimas. Laikraštis, knyga, vaidinimas, sankrova, iškaba, mokykla, lietuvis mokytojas, pieninė, draugija, eilėraštis ir daina – visa tai įsteigiama parėmus finansiškai. Lietuviybės idėja čia nėra vien tik politinė ar idėjinė abstrakcija, ji įgyvendinama praktiškai ją parėmus daugybės žmonių pinigais.

¹⁷¹ M. Biržiška, min. veik., p. 178–179.

¹⁷² Ten pat, p. 180–181.

¹⁷³ Utena. Mūsų scena, *VŽ*, 1908 m. sausio 12 (25), nr. 10 (848).

Dienraščio straipsniai ir informacijos liudija, kad anuo metu dalykus pasiekti už savo pinigus buvo savaimė suprantama. Ir tai nebuvo labdara, kuri yra vienpusiškas davimas. Tai buvo kooperacija bendram reikalui, kur kiekvienas įneša savo „pajų“ ir naudojami tos sėkmingos veiklos „dividendais“. Dienraštyje nuolat pabrėžta, kad kiekvienas, nepaisant luomo ir lyties, kuris perka bilietą į lietuvišką vakarą, perka lietuvišką knygą ar prenumeruoja laikraštį, įneša pajų į bendrovę, užsisako lietuvišką iškabą ar remia lietuvių draugiją, dalyvauja ne tik toje konkrečioje veikloje ar renginyje, bet ir tautiniame procese plačiąja prasme. Pinigas čia yra tas tylus ir įtakingas veiksnys, kuris ardo senąsias socialines ribas ir transformuoja visuomenę naujais – tautiniais, demokratiniiais, pilietiniais ir kapitalistiniais – pagrindais.

Išvados

Apibendrinant norėtusi pabrėžti, kad pirmas legalus lietuvių dienraštis „Vilniaus žinios“, leistas Lietuvoje 1904–1909 m., turėjo aiškia programinę kryptį, pristatytą 1904 m. lapkričio 9 d. „Vilniaus žinių“ pranešime, ir pirmojo bei vėlesnių numerių P. Vileišio ir redakcijos vardu pasirašytuose vedamuosiuose. Ją išreiškia pranešimo tezė: „„Vilniaus žinioms“ rūpės tautos apšvietimas, gerovė ir laimė“. Galima teigti, kad dienraščio kryptį formavo Petras Vileišis, „Vilniaus žinių“ oficialus leidėjas ir redaktorius, pozityvizmo ir „organinio darbo“ programos, veikimo legaliomis priemonėmis šalininkas. Tai, kad jos laikytasi, patvirtina ilgametis dienraščio redaktorius K. Puida 1906 m. sausio 25 d. laiške M. Untuliui, pabrėždamas, kad „Vilniaus žinių“ programą sudaro veikimas tautiškai–demokratinėje pakraipoje per šviesą siekiant „tautos labo“ ir žmonių gerovės, einant ramiu kultūros evoliucijos keliu, esant „žmonėmis bepartiniškais“, bet gerbiant kiekvienos partijos pažiūras.

„Vilniaus žinių“ programinė kryptis yra artima pozityvistinei „organinio darbo“ ir liberalizmo politinei programai, kuri po 1863–1864 m. sukilimo buvo įsitvirtinusi Lenkijos ir Lietuvos politinių idėjų kraštovaizdyje. Legalus veikimas, *darbas* bei realinė „mažoji politika“ yra jos rezistencinė esmė. „Vilniaus žinių“ straipsniai ir straipsneliai atskleidžia, kaip nuosekliai laikytasi šios liberalios krypties propaguojant ir diegiant švietimą ir civilizacinę pažangą, ekonominę plėtrą, įtvirtinant lietuvių kalbą viešajame gyvenime, skatinant lietuvių socialinį sutelktumą, plėtojant kultūrinį išprusimą. Dienraštyje tai orientuota į praktinį veikimą – lietuvybės aktualijos, iškeltos strateginių idėjų lygmenyje, čia pat iliustruojamos konkrečia kasdienybėje svarbia medžiaginius pavidalus turinčia ir iliniam žmogui suprantama veikla, kurioje tas žmogus buvo kviečiamas dalyvauti. Mokykla, skaitykla, lietuviška knyga ir laikraštis, lietuviškieji vakarai, daina ir teatras, sankrova ir pieninė „Vilniaus žiniose“ iškyla kaip vaizdiniai ir naujovės, praktiškai

įprasminančios gyvenimo pokytį, modernizaciją ir tautinę veiklą. Civilizacinis progresas ir evoliucinė raida – ta Apšvietos epochos politinė mintis apie visuomenės kilmę¹⁷⁴ – yra „Vilniaus žiniose“ propaguojamas save kuriančios lietuvių visuomenės „naujos tvarkos“ projektas, inicijuotas ir įgyvendinamas pačių lietuvių. Rusijos imperijos valdiškos institucijos tebuvo leidimą išduodančios ar represijas vykdančios struktūros, o luominiu ir etniniu požiūriu kaip *kitą* save suvokiantis aukštesnysis sluoksnius laikėsi nuošaliai arba individualiai dalyvavo lietuviškoje veikloje.

Kviesdamos kurti gyvenimą naujais pagrindais „Vilniaus žinios“ skatina kooperuotis, burtis į draugijas, ratelius, klubus nuo ūkinių, vartotojų, kredito, blaivybės ar savišalpos iki dramos–muzikos–dainų, knygų leidimo ar bendram švietimui, bendram pasilinksminimui ir bendram reikalui aptarti. Sprendimas dalyvauti yra individualus. Tauta kaip bendras interesas čia paneigia luomų, pažiūrų ir lyties skirtumus ir laužo senąją luomo idėją bei luominę socialinę sąrangą. Teiginys, kad „samdinys toks pat tautos sąnarys“ yra ne skambi „Vilniaus žinių“ frazė, bet konkretus socialinis faktas. Dienraščio straipsniuose pabrėžiama, kad kiekvienas, dalyvaujantis visuomeniniame lietuvių bruzdėjime, kuris įneša savo dalį veikla ir pinigais, yra to lietuviškojo judėjimo dalyvis.

Taip žvelgiant individualus sprendimas dalyvauti palieka vietas naujai ateinančiam į visuomenę ir tampa visuomenės formavimosi arba, tiksliau, persiformavimo pagrindu. Puoselėjamas bendrai veikiant jis per dalykų mainus įsteigia bendrumą. Taip jos pačios narių iniciatyva originaliai kuriasi nauja visuomenė. „Vilniaus žinios“ siekė plėtoti tokią „lietuviškos politikos“ programinę kryptį. Jos kontūrus galima atpažinti ir vėlesnių laikų Lietuvos politinėse, socialinėse, ūkinėse ir kultūrinėse apraiškose.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

Dr. K. Gn. [GRINIUS, Kazys]. Tu esi Petras... *Lietuvos žinios*, 1926 m. rugpjūčio 17, Nr. 187 (2208).
JABLONSKIS, Jonas. Dėl pirmųjų pirmojo mūsų dienraščio žingsnių. *Krivulė*, 1924, Nr. 4, p. 6–7.

Dr. J. V. [VILEIŠIS, Jonas]. *Spaudos laisvė ir inž. Petras Vileišis (spaudos atgavimo 25-rių metų sukaktuvių proga)*. Kaunas, 1929.

KLIMAITIS, Pranas. „Vilniaus žinių“ pirmieji žingsniai. *Židinys*, 1930, Nr. 1 (16), p. 48–55.

PETKEVIČAITĖ-BITĖ, Gabrielė. *Laiškai*. [Raštai]. T. 6. Vilnius: Vaga, 1968.

PLEIRYTĖ-PUIDIENĖ, Ona. Atminimų pluoštas. *Krivulė*, 1924, Nr. 4, p. 11–12.

PUIDA, Kazys. Mano „Vilniaus žinių“ dienos. *Krivulė*, 1924, Nr. 4, p. 9.

¹⁷⁴ Plg. M. A s c h, Lévi-Strauss and the Political: *The Elementary Structures of Kinship* and the Resolution of Relations Between Indigenous People and Settler States, *Journal of the Royal Anthropological Institute*, vol. 11, 2005, p. 425–444.

- ŠLIŪPAS, Jonas. Petras Vileišis, *Lietuvos žinios*, 1926 m. rugpjūčio 17, Nr. 187 (2208).
- Dr. J. TUMAS [TUMAS-VAIŽGANTAS, Juozas]. Atminimai. Viltininko Tumo Vilniaus atminimai. *Vairas*, 1931, Nr. 10, p. 160–169.
- VAIŽGANTAS [TUMAS-VAIŽGANTAS, Juozas]. Kaip aš a.a. Petrą Vileišį apibūdiniu. *Lietuvos žinios*, 1926 m. rugpjūčio 17, Nr. 187 (2208).
- VILEIŠIS, Jonas. Spaudos atgavimo jubilėjus. *Lietuvos žinios*, 1924 m. gegužės 7, Nr. 103.
- VILEIŠIS, Petras. *Rinktiniai raštai*. Parengė A. Lapinskienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
- Vilniaus žinios*, 1904 m. gruodžio 10, Nr. 1 – 1909 m. kovo 7 (20), Nr. 1175.
- ANDERSON, Benedict. *Isivaizduojamas bendruomenės: apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*. Vilnius: Baltos lankos, 1999.
- ANIČAS, Jonas. *Petras Vileišis, 1851–1926*. Vilnius: Alma littera, 2001.
- ASCH, Michael. Lévi-Strauss and the Political: *The Elementary Structures of Kinship and the Resolution of Relations Between Indigenous People and Settler States*. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 2005, Vol. 11, p. 425–444.
- AVIŽINIENĖ, Birutė. Viešų lietuviškųjų vakarų repertuaro cenzūra XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Rusijos imperijoje. *Colloquia*, 2015, Nr. 34, p. 37–59.
- BALKELIS, Tomas. *Moderniosios Lietuvos kūrimas*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto leidykla, 2012.
- BIRŽIŠKA, Mykolas. *Atbundanti tauta – darbai, žygiai ir veikėjai. Lietuvių tautos kelias į naująjį gyvenimą*. T. 2. Los Angeles: Lietuvių dienos, 1953.
- The Blackwell Encyclopaedia of Political Science*. Ed. V. Bogdanor. Oxford: Blackwell Publishers, 1992.
- BLEJWAS, Stanislaus A. *Organic Work as a Problem in Polish Historiography*. Hokaido University Collection of Scholarly and Academic Papers: HUSCAP, 1974, p. 191–205.
- BLEJWAS, Stanislaus A. *Realism in Polish Politics: Warsaw Positivism and National Survival in Nineteenth Century Poland*. New Haven: Yale Concilium on International and Area Studies, 1984.
- ČERNIAUSKAITĖ, Violeta. Atgimusios lietuviškos spaudos tradicijos Vilniuje 1904–1914 metais. *Knygotyra*, t. 44, 2005, p. 114–130.
- GEERTZ, Clifford. *Kultūrų interpretavimas*. Sudarė A. Sverdiolas. Vilnius: Baltos lankos, 2005.
- GELLNER, Ernest. *Tautos ir nacionalizmas*. Vilnius: Pradai, 1996.
- GIDDENS, Anthony. *Durkheimas*. Vilnius: Vaga, 2001.
- HABERMAS, Jürgen. *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge MA: The MIT Press, 1991.
- HOBBSAWM, Eric J. *Nations and nationalism since 1780: Programme, myth, reality*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- KALĖDA, Algis. Petras Vileišis ir lenkų kultūros sklaida Vilniuje. In: *Vilniaus kultūrinis gyvenimas ir Petras Vileišis*. Sudarė A. Lapinskienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto leidykla, 2001, p. 182–193.
- KLIMAITIS, Pranas, PRONSKUS, Juozas. *Lietuvių spauda namie ir svetur*. Kaunas: Tipolito sp., 1933.

KUBILIUS, Vytautas. Didysis Lietuvos švietėjas. In: *Vilniaus kultūrinis gyvenimas ir Petras Vileišis*. Sudarė A. Lapinskienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto leidykla, 2001, p. 7–9.

KUBILIUS, Vytautas. Kazys Puida – rašytojas ir žurnalistas. *Colloquia*, 2005, Nr. 11, p. 7–11.

KVIESKA, Vincas. Lietuvių tautinis judėjimas ir varpininkai ligi Didžiojo Seimo Vilniuje 1905 m. *Varpas* (Dr. K. Griniaus jubilėjinis nr.). Kaunas: Varpo b-vė, 1926, p. 8–63.

LAPINSKIENĖ, Alma. Vilniaus žinios – pirmasis lietuvių dienraštis. In: *Vilniaus kultūrinis gyvenimas ir Petras Vileišis*. Sudarė A. Lapinskienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto leidykla, 2001, p. 20–27.

LAPINSKIENĖ, Alma. Didysis Lietuvos kėlėjas. In: P. VILEIŠIS. *Rinktiniai raštai*. Parengė A. Lapinskienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto leidykla, 2004, p. 11–20.

Lietuvos bibliografija. Serija B. Periodiniai leidiniai lietuvių kalba 1823–1940. D. 1: Poligrafiniu būdu spausdinti leidiniai. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2018, kn. 2.

LUKOŠEVIČIUS, Vincentas. Kooperacijos judėjimas Lietuvoje iki Pirmojo pasaulinio karo. *Pinigų studijos*, 2005, Nr. 1, p. 43–60.

MASTIANICA-STANKEVIČ, Olga. Viešojo diskurso galia: lietuvių inteligentijos savikūra periodinėje spaudoje (XIX a. pabaiga – XX a. pradžia). *Logos*, Nr. 98, 2019, p. 162–173.

MERKYS, Vytautas. *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.* Vilnius: Versus Aureus, 2006.

MOTIEKA, Egidijus. Didžiojo Vilniaus seimo preliudija: memorandumas Rusijos vyriausybei. In: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos. T. 3: Lietuvos valstybės idėja (XIX a. – XX a. pradžia)*. Redakcinė kolegija E. Aleksandravičius ir kt. Vilnius: Žaltvykslė, 1991, p. 199–229..

NORKŪNAS, Žilvinas. P. Vileišis – amžininkams ir mums. In: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos. T. 1: Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos*. Redakcinė kolegija E. Aleksandravičius ir kt. Vilnius: Sietynas, 1990, p. 67–79.

PAŠKAUSKAS, Juozapas. *Laisvalaikio kultūra didžiuosiuose Lietuvos miestuose ir provincijoje XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje. Daktaro disertacija*. Vilnius: disertacija rengta 2012–2016 Vilniaus universitete, 2017.

PORTER, Brian A. Konstrukcija i dekonstrukcija dziewiętnastowiecznego liberalizmu polskiego. *Studia polityczne*, 1996, Nr. 6, s. 81–102.

ROMANOWSKI, Andrzej. *Pozytywizm na Litwie: Polskie życie kulturalne na ziemiach litewsko-białorusko-inflanckich w latach 1864–1904*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, 2003.

PUKIENĖ, Vida. Lietuvių švietimo draugijų steigimas ir veiklos pradžia 1906–1915 metais. In: *Lietuvių švietimo draugija „Rytas“*. Sudarė J. Gudaitė. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, [2013].

STALIŪNAS, Darius. *Visuomenė be universiteto? (Aukštosios mokyklos atkūrimo problema Lietuvoje: XIX a. vidury – XX a. pradžia)*. In: *Lietuvių atgimimo studijos. T. 16*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2000.

ŠALČIUS, Petras. *Raštai. Lietuvos prekybos istorija*. Vilnius: Margi raštai. 1998.

TRINKŪNAITĖ, Šarūnė. Lietuvių mėgėjų teatras tautinio sąjūdžio laikais (XIX a. pabaiga – XX a. pradžia). *Menotyra*, 2003, Nr. 4 (33), p. 11–17.

VITARTAS, Jonas (Jan Michał Witort, 1853–1903). *Rinktiniai raštai*. T. 1. Sudarė A. Čepaitienė. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2017.

ŽIDONIS, Giedrius. *Pozityvizmas ir lietuvių proza XIX amžiaus antroji pusė. Daktaro disertacija*. Kaunas: disertacija rengta 1999–2008 Vytauto Didžiojo universitete, 2009.

Priedas

„VILNIAUS ŽINIŲ“

Redakcija ir Administracija

VILNIUS, Antakalnio gatvė, 6

privatiškas laiškas

1906 m. sausio 25 d.

Gerbiamasis!

Nežinau iš ko Tamsta spėji, kad nuo laiko p. Kriauciūno ir Klimaičio atsitraukimo „V.Ž.“ pradėjo krypti į klerikališką, dagi konservatišką pusę? Mūsų uždavinys „tautos labas“ ir einame prie jo per ramią evoliuciją kultūros, o ne revoliucijos. Klerikališku organu niekuomet nebusime, bent kol aš jas redaguosiu. Atžagariaiviais buti, tai paeilis po kaklu. Mūsų programa: tautiškai–demokratiškoje veikti pakraipoje ir mūsų tikslas tautos labas. Prie jo tik per šviesą, o ne per revoliuciją kelias. Savo laike, kada reikėjo, buvome revoliucionistais, nes tuomet kovojome už laisvę, bet šiandien turime imtis įrankio, kuris prives mus prie kultūros ir žmonių gerovės. Spėju, kad tokios programos Tamsta negalėsi paskaityti nė klerikališka, nė retrogradiška. Esame žmonėmis bepartiniškais, pripažįstame kiekvienai partijai savo ties[ą – A. Č.] ir jos pažiūros mums šventos, kaip ir mūsų pažiūros turi joms buti šventomis, nors to niekuomet neatsitinka.

Oficiališkai

Malonėtumėme, kad Tamsta koresponduotumei, nes būtų mums patogiau vieną kartą per savaitę duoti atsitikimų peržvalga. Gerai būtų, kad siųstumėte rankraščius (koresp.) kas ketvergą, o jeigu kas svarbaus atsitiko, tai tuojaus.

Už neapmokamą sandarbininkavimą tariame mūsų širdinga ačiu. Pasisitengsime kuo nors atsisteisti.

Laukiame Tamstos sutikimo ir korespondencijų

Su pagarba

K. Puida

Antspaudas: „Vilniaus žinių“ Redakcija

THE LITHUANIAN DAILY *VILNIAUS ŽINIOS* (1904–1909):
A NATIONAL POSITIVIST PROGRAMME

Summary

AUKSUOLĖ ČEPAITIENĖ

The empirical basis of the research is the articles and news items from *Vilniaus žinios*, the first legal Lithuanian daily newspaper, issued in Lithuania between 10 December 1904 and 4 (17) March 1909, which discussed ideas relevant to Lithuanian society at the time, and the ‘social fermentation of Lithuanians’, the memoirs of contributors to and contemporaries of the periodical that were published in the first half of the 20th century, and Petras Vileišis’ autobiographical writings. The material and the historical circumstances are analysed from an ethnological point of view.

In historiography and the memoirs of contemporaries, it is emphasised that *Vilniaus žinios* (1904–1909), had no clear-cut political views, and was open to a wide range of trends that were forming in Lithuanian society at that time. To an extent, this explains the newspaper’s subsequent failures. The article aims to reexamine the programme and content of *Vilniaus žinios*, and its relevant national issues. It notes that the direction of the daily was framed in a statement in *Vilniaus žinios* on 9 November 1904, repeated in editorials and supported by the editorial staff. At its heart lie concern with the nation’s education, well-being and happiness. This means the work for and with society, activities in a national-democratic direction, pursuing the welfare of the nation through cultural evolution rather than revolution, and through education, which is believed to lead towards culture and the well-being of the people, restraining from membership of any party, and yet respecting the views of each and every party. The article states that the direction of the newspaper was framed by Petras Vileišis, its officially approved publisher and editor. Vileišis was an advocate of the national program of positivism and ‘organic work’, and a proponent of the liberal trend, which after the January Uprising (1863–1864) established itself in the landscape of Polish and Lithuanian political thought. Legal action, work and realistic ‘small politics’ were at the heart of its struggle for independence. The articles published in *Vilniaus žinios* reveal how this direction was followed in promoting and implementing educational and civilisational progress, and economic development, strengthening the position of the Lithuanian language in public life, promoting social unity among Lithuanians, and developing cultural literacy. The article also dwells on specific issues of the national agenda, which in the newspaper are presented as objects of the daily life: Lithuanian schools, reading rooms, Lithuanian books and newspapers, co-operative shops and dairy plants, Lithuanian evenings, songs and theatre. They are the strategic images that represent innovation, change, modernisation, and the direction of national activity.

Gauta 2021 m. kovo mėn.
Priimta 2021 m. gegužės mėn.

Auksuolė Čepaitienė – humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvos istorijos instituto Etnologijos ir antropologijos skyriaus vyresnioji mokslo darbuotoja, mokslinių tyrimų kryptis – giminystė ir socialinis solidarumas, kultūros kaitos ir tapatumo tyrimai.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Tilto g. 17, Vilnius, LT-01101

El. paštas: auksuole.cepaitiene@istorija.lt